ETIMOLOGIA MULTIPLĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ: CADRU METODOLOGIC ŞI CRITERII

VICTOR CELAC*

1. Introducere

Concepția privind *etimologia multiplă* a fost propusă şi teoretizată, mai întâi, de Al. Graur (1950), într-un articol devenit punct de referință în lingvistica românească din a doua jumătate a secolului al XX-lea[1]. În perioada următoare,

* Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Calea 13 Septembrie, nr. 13, Bucureşti, România.

Mulțumim colegelor şi colegilor Pârvu Boerescu, Monica Busuioc, Ion Giurgea, Iulia Mărgărit, Cristian Moroianu, Mihaela Popescu, Ariadna Ştefănescu, Monica Vasileanu (Bucureşti), Maria Aldea (Cluj), Cristinel Munteanu (Brăila), Cecilia-Mihaela Popescu (Craiova) pentru observațiile lor pe marginea unor versiuni anterioare ale acestui text, care ne-au ajutat să depăşim numeroasele dificultăți ivite în cursul elaborării şi definitivării lui.

Cu o deosebită plăcere mă alătur inițiativei de a-l omagia pe profesorul Stelian Dumistrăcel, cu ocazia împlinirii a 80 de ani. Doresc să-l felicit pentru îndelungata şi atât de rodnica sa activitate în slujba limbii române. Studiul care urmează a izvorât, în primul rând, din experiența mea de lexicograf şi cercetător al istoriei limbii române. Însă nu aş fi ajuns la rezultatele pe care le expun în ceea ce urmează dacă nu aş fi beneficiat şi de deschiderea ştiințifică deosebită pe care o oferă lucrările marilor profesori, cele ale profesorului Stelian Dumistrăcel ocupând un loc de seamă.

[1] Soluții etimologice de tipul etimologiei multiple se găsesc şi în unele dicționare ale limbii române anterioare anului 1950, de pildă, în LB (1825), în LM (1871–1877) şi în DA (1906–1949) etc. (cf. Bogdan Oprea 2010: 128 pentru detalii în acest sens). E adevărat însă că formulele etimologice respective vizează nu originea directă a cuvântului românesc, ci evocarea unor termeni înrudiți (fr. *cognats*), fiind vorba, de regulă, de aşa numitele „cuvinte călătoare" (de exemplu, în LB s.v. *cadavru*: „Ital. *cadavero*. Gal. *cadavre*. Hisp. *cadaver*"; s.v. *caduceu*: „Ital. Hisp. *caduceo*. Gal. *caducée*" [cf. şi Aldea 2015: 115]; în LM s.v. *coriandru*: „[lat.] *coriandrum* […] [gr.] *κορίαννον*, it. *coriandro*, fr. *coriandre*"; în DA s.v. *coriandru*: „Cuvânt intrat prin comerț: lat.-med. *coliandrus, collandrum, coriandrum,* grec. *κορίανδρον*, germ. *Koriander*, fr. *coriandre*, paleosl. *koriandrŭ*, pol. *korjander*, *kolandra*, rut. *koljandra*, ung. *koriándrom* etc."), procedeu prin care lexicografii respectivi lasă să se înțeleagă faptul că identificarea unei origini mai precise este peste puterile lor. Uneori, în dicționarele mai vechi, care nu operează cu distincția dintre cuvintele moştenite şi împrumuturile culte, un tratament identic este rezervat şi unor elemente moştenite (de exemplu, în LB s.v. *braçiu* [= *braț*]: „Ital. *braccio*, i. e. *brachium*. Hisp. *braço.* Gall. *bras*", s.v. *pulpâ* [= *pulpă*]: „Ital. *polpa*, Gall. *poulpe*. Hisp. *pulpa*"). Credem, aşadar, că putem vorbi de existența unei teorii a etimologiei multiple numai începând cu 1950.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 101–130

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

această concepție a fost detaliată de Th. Hristea (1968: 103–115; 1978: 225–228, etc.) şi de alți specialişti români, care au distins mai multe tipuri:

– etimologia multiplă *externă* (referitoare la împrumuturile lexicale);

– etimologia multiplă *internă* (vizând, cu precădere, derivatele susceptibile de a avea originea în mai multe baze derivative, precum şi contaminațiile);

– etimologia multiplă *mixtă* (privind mai ales calcurile)[2].

În contribuția de față ne vom ocupa exclusiv de *etimologia multiplă externă*, definită în felul următor:

> Proveniența unuia şi aceluiaşi cuvânt din două sau mai multe limbi diferite, în aceeaşi perioadă şi pe acelaşi teritoriu sau în perioade istorice şi în zone diferite (cf. Hristea 1968: 104; Sala 1999: 67; Bogdan Oprea 2010: 128).

2. Tradiția cercetărilor româneşti privind etimologia multiplă

Amploarea remarcabilă a etimologiei multiple în română este explicată prin faptul că, mai ales în secolul al XIX-lea, în epoca de modernizare, limba română a suferit mai multe influențe externe, care s-au exercitat simultan, conducând la apariția unor împrumuturi identice sau similare, prin filiere diferite. Românii cultivați din secolul al XIX-lea cunoşteau, de regulă, limba latină, greaca şi mai multe limbi europene moderne. Ei puteau întâlni, în mai multe limbi de circulație internațională, un concept oarecare ce le era necesar, creând astfel un neologism românesc[3]. Acest scenariu se susține şi ținând cont de faptul că, înainte de epoca de standardizare, care începe pe la mijlocul secolului al XIX-lea, româna se caracteriza prin existența mai multor dialecte literare (din Transilvania, din Banat, din Moldova şi din Muntenia)[4]. Unitățile lexicale pentru care se postulează etimologii multiple sunt, mai ales, cele care corespund aproximativ conceptului de „cuvinte călătoare” (cf. Graur 1978; cf. şi termenul german „Wanderwort”), desemnate uneori drept „cuvinte internaționale” sau „împrumuturi culturale” (Moroianu 2015: 17): cuvinte aflate în legătură cu tehnica, cu ştiințele, cu viața culturală etc.

[2] Cf. pentru această tipologie Hristea 1978: 225–228; Sala 1999: 64–67; Moroianu 2010: 155; Bogdan Oprea 2010: 127–134; de altfel, tipologia menționată se găseşte *in nuce* chiar în articolul inaugural, semnat de Al. Graur (1950), unde sunt discutate mai multe tipuri de fenomene, toate fiind incluse în teoria etimologiei multiple: împrumuturi lexicale, dar şi calcuri, dublete etimologice, diverse cazuri de contaminație, de atracție sinonimică şi antonimică, etimologii populare.

Profesorul Stelian Dumistrăcel s-a aplecat în mod special asupra problematicii respective, de exemplu, într-un articol publicat în 1973 în SCL, pe care îl vom valorifica în continuare.

[3] Limbile care au contribuit la constituirea lexicului neologic românesc sunt, în principal, latina, franceza, italiana, greaca modernă, rusa şi germana (Hristea 1978: 225).

[4] Abia începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, standardizarea şi unificarea au prevalat asupra tendințelor centrifuge (cf., pentru o imagine de ansamblu a dinamicii influențelor externe exercitate asupra românei, în funcție de provincie şi de epoca istorică, Ursu, Ursu 2004: 13–15, 263–265; cf. şi Popescu 2013: 2004).

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

Am remarcat faptul că majoritatea specialiştilor care s-au ocupat de această direcţie de cercetare par a privilegia, pentru stabilirea etimologiilor multiple, *criteriul lingvistic* – criteriul corespondenţei semantice şi fonetice. De exemplu, rom. *director* s.m. este explicat de Al. Graur prin cinci etimoane: lat. *director*, fr. *directeur*, it. *direttore*, germ. *Direktor*, rus. *директор*: „De unde vine un cuvânt ca *director* ? […] Cuvântul poate veni din oricare dintre formele citate şi este foarte probabil că toate au avut un rol în introducerea lui în româneşte: fiecare vorbitor l-a luat de unde l-a găsit şi toţi l-au folosit la fel” (Graur 1950: 32).

În ceea ce priveşte rom. *ofiţer* s.m., Al. Graur remarcă faptul că niciunul dintre cele cinci etimoane pe care le propune – fr. *officier*, it. *ufficiale*, rus. *офицер*, pol. *oficer*, bulg. *oficer* –, considerate individual, nu poate explica în mod satisfăcător, din punct de vedere fonetic, termenul românesc, şi conchide că rom. *ofiţer* trebuie explicat ca un amestec al etimoanelor invocate: „De unde vine *ofiţer* ? […] Desigur toate sau mai toate limbile citate mai sus au contribuit la crearea unei forme noi, care datoreşte fiecăreia dintre ele câte ceva” (Graur 1950: 32–33).

Ulterior, Th. Hristea a vorbit despre noţiunea de «variantă etimologică», continuând, ca şi Al. Graur, să valorifice exclusiv criteriul lingvistic în identificarea şi argumentarea etimologiilor multiple:

> „Posibilitatea împrumutării unor neologisme din mai multe limbi de cultură […] este trădată, în primul rând, de existenţa unor variante lexicale etimologice, nediferenţiate semantic, în raport cu forma acceptată de limba literară. Cf. **aghent** (< rus. *агент*, germ. *Agent*), faţă de **agent** (< fr. *agent*, it. *agente*); **haractir** (< ngr. *χαρακτήρ*) şi **haracter** (< rus. *характер*), faţă de **caractér** (< fr. *caractère*) şi **carácter** (< cf. lat. *character*, germ. *Charakter*); **coreografie** (< it. *coreografia*), faţă de **coregrafie** (< fr. *chorégraphie*)” (Hristea 1968: 104).

Alţi lingvişti români, limitându-se şi ei, de regulă, la criteriul lingvistic, au prezentat etimologia multiplă ca un procedeu menit să exprime dificultăţile sau de-a dreptul imposibilitatea de a identifica o soluţie etimologică mai precisă (în citatele care urmează, spaţierea ne aparţine):

> „În etimologia multiplă se reflectă faptul că un cuvânt p o a t e veni în acelaşi timp din mai multe surse” (DLR, tom VI, *Introducere* [1965], p. X).

> „Ceea ce ne interesează în primul rând este sursa imediată a unui împrumut lexical. Când aceasta e g r e u de fixat sau când, în principiu, e p o s i b i l ca un neologism să fi pătruns în limba română prin cel puţin două filiere diferite, acceptarea etimologiei multiple se impune aproape de la sine” (Hristea 1968: 114).

> „Conceptul de etimologie multiplă a fost pus în circulaţie la noi de Al. Graur în mai multe studii. E vorba de posibilitatea ca un cuvânt să aibă simultan câteva etimoane. […] Un cuvânt cum e *mausoleu* […] a p u t u t f i l u a t de unii din latină, de alţii din germană, de alţii din italiană ori din spaniolă. Cum formele coincid

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

în linii mari, este, practic vorbind, c u n e p u t i n ț ă să se stabilească cine anume a introdus pe *mausoleu* în limba română şi de unde" (Coteanu, Sala 1987: 78).

„Cele mai multe cazuri de etimologii multiple le întâlnim la neologisme sau derivate, unde d i f i c u l t ă ț i l e d e a o p t a p e n t r u o e t i m o l o g i e s u n t e v i d e n t e" (Sala 1999: 66).

„Cele mai multe cazuri de e.m. [= etimologie multiplă] [apar] la neologisme, unde adesea e s t e i m p o s i b i l de arătat de unde provine cuvântul respectiv" (ELR s.v. *etimologie multiplă*)[5].

Aşadar, autorii amintiți au vorbit despre etimologia multiplă ca despre o modalitate de reflectare a unei situații care nu poate fi tranşată[6].

Este adevărat că sugestiile formulate de Graur şi Hristea nu au fost respectate *ad litteram* de dicționarele româneşti apărute în epocă. Totuşi, spiritul acestei concepții a fost urmat de lexicografia română în ansamblul ei, în sensul că a fost instituită şi consacrată o manieră etimografică constând în enumerarea mai multor etimoane în secțiunea etimologică a unor articole lexicografice, fără argumente şi fără detalii. Avem în vedere atât dicționarele destinate publicului larg, precum DEX, cât şi DLR, dicționarul tezaur academic, căruia i se poate atribui, pe bună dreptate, rolul de „far" în cercetarea istorică a lexicului limbii române. E adevărat că în unele volume din DLR există excepții, asupra cărora vom reveni.

Ilustrăm această etapă a discuției cu câteva exemple recente de etimologie multiplă din recentul DELR, cuprinzând, fiecare, între două şi cinci etimoane din limbi diferite:

acord s.n. < pol. *akord*, rus. *akkord*, it. *accordo*, fr. *accord*, germ. *Akkord*;
artilerie s.f. < pol. *artyleria*, rus. *artillerija*, fr. *artillerie*;

[5] Punerea etimologiilor multiple sub semnul *imposibilității…*, a *dificultăților de a decide…* de unii dintre autorii citați a fost remarcată şi de Munteanu 2015: 55, 56.

În altă ordine de idei, unii specialişti mai apropiați de zilele noastre au inversat perspectiva, insistând asupra faptului că etimologia multiplă reprezintă o „realitate", şi nu înseamnă incapacitatea de a găsi originea exactă a cuvintelor în cauză: „Alături de etimologia multiplă externă şi de cea mixtă, etimologia multiplă internă n u r e p r e z i n t ă, cum poate părea la prima vedere, o i n c a p a c i t a t e a c e r c e t ă t o r i l o r de a stabili, cu exactitate, originea unui cuvânt sau a unei unități frazeologice, c i e s t e o r e a l i t a t e a evoluției limbilor […]" (Moroianu 2010: 155; spațierile noastre; cf., în acelaşi sens, Bogdan Oprea 2010: 128, 129).

[6] Recent, Wolfgang Dahmen, din afara lingvisticii româneşti, face o constatare exact în acelaşi sens: „Im Rumänischen spricht man deshalb gerne von der *etimologie multiplă*, um deutlich zu machen, dass nicht nur eine genaue Zuweisung zu einer bestimmten Sprache als Quelle oft nicht möglich ist, sondern dass es sogar wahrscheinlich ist, dass verschiedene Sprachen als Ausgangspunkt gedient haben" [În [lexicografia] română există o predilecție pentru *etimologia multiplă*, prin care se insistă asupra faptului că, adesea, nu este posibil să se identifice o limbă-sursă precis determinată, şi că este posibil ca mai multe limbi să fi servit drept punct de plecare] (Dahmen 2010: 158; traducerea ne aparține).

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

batalion s.n. < pol. *bataljon*, it. *battaglione*, rus. *batalion*, fr. *bataillon*;
brigadă s.f. < fr. *brigade*, germ. *Brigade*, rus. *brigada*;
carantină s.f. < tc. *karantina*, fr. *quarantaine*.

Observăm că dicționarele (fie că este vorba de dicționare adresate publicului larg, precum DEX, sau de dicționare adresate specialiştilor, precum DLR) nu furnizează niciun argument în sprijinul soluțiilor etimologice propuse, în afară de asemănarea formală şi conformitatea semantică dintre vocabulele româneşti şi etimoanele respective, care este subînțeleasă[7].

Această manieră etimografică, ce ni se pare nesatisfăcătoare, se încadrează, după părerea noastră, în paradigma depăşită a „etimologiei-origine", în conformitate cu care datoria cercetătorului-etimolog s-ar limita la identificarea punctului de pornire[8]. „Etimologiei-origine" îi corespunde, în plan lexicografic, ceea ce am numit anterior „paradigma etimologiilor minimale" (Celac 2014: 300), căreia i s-au conformat practic toate dicționarele apărute în România după 1950, inclusiv primul volum din recentul DELR (2011). Avem însă plăcerea să semnalăm depăşirea acestei paradigme de următorul volum al DELR (2015), depăşire ce probabil va deveni încă şi mai accentuată în volumul al treilea, la care se lucrează în prezent.

*

Practica lexicografică românească a etimologiilor multiple a fost criticată, între alții, de Victoria Popovici (2003: 335), care se referă la aceasta ca la o soluție de compromis comod („bequeme […] Kompromisslösung") sau la o soluție lexicografică *passepartout* („lexikographische […] Passepartoutlösung"). Cf. şi o serie de observații critice la adresa acestei practici exprimate de Éva Buchi (2010: 21–22):

> „La linguistique historique roumaine, et singulièrement ce qui en transparaît dans les dictionnaires étymologiques et les notices étymologiques des dictionnaires généraux, a coutume de mettre en avant le phénomène de l'*etimologie multiplă* (cf. Graur, SCL, 1,22–34): le fait qu'un lexème donné ait été emprunté à plusieurs langues prêteuses différentes. Il est vrai que l'utilisation abondante de cette notion n'est quelquefois qu'une solution de facilité, et qu'une véritable recherche de détail permet d'attribuer certains emprunts ainsi étiquetés à une seule langue d'origine (cf. Schweickard, RumDisk 129–63)".

[7] Pe de o parte, dicționarele adresate publicului larg (DEX etc.) sunt centrate pe sincronie, adică vizează limba actuală, având o componentă normativă şi prescriptivă semnificativă. Pe de altă parte, dicționarele istorico-etimologice destinate specialiştilor sunt centrate pe diacronie, pe o viziune genetică asupra limbii. Ne-am putea întreba în acest context: ce abordare etimologică ar trebui să caracterizeze cele două tipuri de dicționare? Chestiunea este însă prea complexă pentru a fi tratată într-o notă de subsol şi nici nu are o legătură directă cu tema contribuției de față. Din aceste motive, ne propunem să-i consacrăm un studiu separat, în viitor.

[8] Paradigmei perimate a „etimologiei-origine" i se opune „etimologia-istorie" sau „etimologia-biografie a cuvintelor", pentru care v. mai jos.

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

Cele mai virulente critici la adresa etimologiei multiple româneşti au fost exprimate, probabil, de Francisc Király, care denunță abuzul comis de lexicografia românească în ceea ce priveşte practica lexicografică respectivă. În acest sens, Francisc Király (1988: 37) afirmă că nu se cuvine ca lexicografii să se limiteze la alcătuirea unor liste de etimoane, ca soluții de tip „etimologie multiplă", în virtutea asemănărilor formale şi a faptului că nici contribuția unor etimoane, nici „non-contribuția" altora nu pot fi demonstrate categoric. El adaugă faptul că enumerarea mecanică a mai multor etimoane este o eroare ce merge chiar împotriva spiritului teoriei privind etimologia multiplă, că natura multiplă a unei etimologii trebuie dovedită la fel ca orice altă etimologie, ajungând la concluzia că, atâta timp cât demonstrația nu este făcută, cazurile respective trebuie clasate în altă categorie: în cea a *etimologiilor probabile* (care, de altfel, pot fi simple sau multiple):

> „De obicei însă se încadrează tot în categoria etimologiei multiple şi cuvintele în realizarea cărora contribuția mai multor etimoane e *probabilă*, dar greu de demonstrat din cauza apropierilor prea mari între etimoanele posibile. A accepta însă o etimologie multiplă pentru că nu putem dovedi necontribuirea unui etimon posibil, pentru că unele din ipoteze nu pot fi categoric… respinse ni se pare o lărgire nepermisă a categoriei de etimologie multiplă… Înşirarea în mod mecanic a etimoanelor suplimentare este o greşeală care merge chiar împotriva spiritului etimologiei multiple. Caracterul multiplu al unei etimologii trebuie dovedit (prin date lingvistice sau extralingvistice) la fel de convingător ca orice altă etimologie. Până când demonstrația lipseşte, cuvintele din această grupă ar trebui incluse în categoria: *etimologie probabilă* (simplă sau multiplă)" (Király 1988: 37).

În literatura de specialitate străină, Wolfgang Schweickard a propus o alternativă la etimologia multiplă, numită „etimologie distinctivă" (Schweickard 1986): în cadrul demersului respectiv, autorul citat întreprinde o analiză detaliată a împrumuturilor de origine franceză şi engleză din domeniul sportiv al limbii române, având grijă să departajeze sistematic unitățile lexicale datorate fiecăreia dintre cele două limbi-sursă.

3. Etimologia multiplă şi „etimologia-istorie"

Aceste luări de poziție sunt de natură să ne orienteze spre paradigma modernă a „etimologiei-istorie" sau a „etimologiei-biografie a cuvintelor", care a înlocuit vechea paradigma a „etimologiei-origine". „Etimologia-istorie" a fost practicată cu succes chiar din zorii secolului al XX-lea, în cadrul lingvisticii istorice franceze, italiene, engleze, prin impulsul şi opera unor mari lingvişti ca Hugo Schuchardt, Jules Gilliéron, Walther von Wartburg ş.a., şi prin teoretizările datorate lui Kurt Baldinger :

> „L'étymologie, au sens moderne, c'est donc la *biographie* du mot. Sa naissance, dont s'occupait exclusivement l'ancienne étymologie, n'en est que le point de départ" (Baldinger 1959: 239).

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

> „C'est à travers l'histoire du mot qu'on remonte aux origines. En tout cas, l'étymologie-origine a besoin de la confirmation par l'histoire du mot" (*ibidem*: 242)[9].

De altfel, după ce a lansat teoria etimologiei multiple în 1950, Al. Graur însuşi a insistat asupra necesităţii de a întreprinde cercetări detaliate, cu scopul de a examina istoria cuvintelor în toată complexitatea ei şi a elucida originea lexemelor cât mai precis posibil:

> „Chiar acolo unde mai multe limbi prezintă fapte similare, nu trebuie să desperăm de a găsi originea exactă a unui element al limbii: se poate totuşi găsi un mijloc de a distinge ceea ce provine dintr-o limbă şi ceea ce provine dintr-alta, cu condiţia să examinăm istoria cuvintelor în toată complexitatea ei" (Graur 1963: 18).

Într-o serie de contribuţii de o importanţă capitală, şi Theodor Hristea aderă pe deplin la paradigma „etimologiei-biografie". Următorul citat poate fi văzut ca o profesiune de credinţă de mare actualitate:

> „[Schimbările semantice] constituie însăşi tema centrală a semanticii diacronice şi una dintre laturile fundamentale ale cercetării etimologice moderne […] Un bun dicţionar etimologic (ori care dă şi indicaţii etimologice) n-ar trebui să omită nimic din ceea ce este esenţial în evoluţia semantică a unui cuvânt" (Hristea 1981: 258).

În plus, cu ocazia unor cercetări etimologice de detaliu, Theodor Hristea aplică în mod strălucit această concepţie. De exemplu, în Hristea 2006, se argumentează, cu foarte multe date, atestări, că *latinist* s.m. 'specialist în limba şi literatura latină' şi *latinism* s.n. 'cuvânt, expresie sau construcţie specific latinească' sunt împrumuturi din franceză (eventual, şi din germană sau italiană), în schimb, *latinist* s.m. 'militant pentru latinizarea limbii române' şi *latinism* s.n. 'curent cultural-ideologic ce avea în vedere valorificarea origini latine a limbii şi a poporului român, prin purificarea limbii de elemente nelatineşti, prin impunerea unei ortografii etimologice, prin îmbogăţirea vocabularului în mod artificial cu elemente luate direct din dicţionarele limbii latine etc.' sunt creaţii interne, fără corespondente în limbile europene precum franceza, italiana, germana etc. În articolul citat, Theodor Hristea ajunge la următoarele concluzii: (1.) pe de o parte, *latinist* 'militant…' a provenit prin evoluţie semantică pe terenul limbii române din împrumutul *latinist* 'specialist în limba şi literatura latină', fiind deci vorba de polisemie (adică de sensuri diferite ale aceluiaşi cuvânt); (2.) pe de altă parte, *latinism* 'curent cultural-ideologic…' provine din *latinist* 'militant…', prin schimbare de sufix, argumentul decisiv fiind vechimea lui *latinist* 'militant…' şi gradul lui de răspândire, mult mai mari, în comparaţie cu *latinism* 'curent…'; (3.) având origini net diferite, *latinism (I)* 'cuvânt, expresie sau construcţie specific latinească'

[9] Cf. lucrările de sinteză Guiraud 1967; Sala 1999; Holtus, Sánchez Miret 2008: 164–166 (capitolul „De la etimología-origen a la etimología-historia de las palabras"); Dworkin 2015, pentru detalii privind cele două paradigme.

În mod firesc, paradigma modernă a etimologiei-istorie a atras şi adeziunea unor mari lingvişti români, dintre care menţionăm pe Bogdan Petriceicu-Hasdeu, Sextil Puşcariu, Ovid Densusianu, George Giuglea, Marius Sala.

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

(împrumut lexical) şi *latinism (II)* ‘curent cultural-ideologic…’ (formaţie internă de la *latinist* ‘militant…’) trebuie tratate ca omonime, nu ca sensuri ale aceluiaşi cuvânt.

În acelaşi sens, N.A. Ursu şi Despina Ursu au consacrat o importantă parte a lungii lor activităţi ştiinţifice studiului detaliat al împrumuturilor neologice din epoca de modernizare a limbii române (1780–1860), acordând o atenţie specială atestărilor, repartizării lor teritoriale şi diferenţierii lor formale, semantice etc. (Ursu 1962; 1965; Ursu, Ursu 2004; 2006; 2011a; 2011b).

Recent, Iuliana Cătălina Pînzariu s-a referit la importanţa încadrării corecte în contextul sociocultural şi a examinării primelor atestări ale împrumuturilor lexicale:

> „La stabilirea etimologiei unui neologism este absolut necesară cunoaşterea istoriei lui, a primelor atestări în limba română şi a eventualelor variante pe care le-a avut. Importantă este stabilirea cât mai exactă a limbilor de cultură care şi-au exercitat influenţa asupra limbii române în epoca şi în regiunea în care a apărut şi a început să circule neologismul respectiv, cât de intensă a fost această influenţă, din ce limbi s-au tradus texte care au introdus neologisme, nivelul cultural al celor care le folosesc, curentul sau orientarea lingvistică manifestată în acea perioadă etc.” (Pînzariu 2014: 80–81).

Autorii DLR (Al. Graur fiind unul dintre redactorii responsabili şi membru în Comisia de etimologie a dicţionarului) şi-au fixat, de asemenea, drept program analiza atentă a atestărilor, cu scopul de a sesiza adevărata „etimologie-biografie” a cuvintelor:

> „Prin modificări fonetice, două cuvinte diferite au putut ajunge să se contopească în unul singur, sau un cuvânt a fost împrumutat – în acelaşi timp sau la date diferite, în aceeaşi regiune sau în mai multe, în acelaşi stil sau în mai multe stiluri – din limbi diferite: *milion*, de exemplu, provine la cronicarii moldoveni ai secolului al XVII-lea din poloneză, iar în limba secolului al XIX-lea, din franceză. […]
>
> Când variaţiile de formă trădează origini diferite, acestea sînt indicate fiecare în parte: sub forma *magie*, cuvântul vine din franţuzeşte, iar sub forma *maghie*, din greceşte” (DLR, tomul VI [1965], *Introducere*, p. X).

Totuşi, în pofida celor afirmate în *Introducerea* citată, etimologiile multiple din DLR nu comportă distincţiile ce ar fi putut să fie operate.

De exemplu, după ce prezintă mai multe atestări (= citate), DLR s.v. *milion* specifică, în secţiunea etimologică a articolului, că „la scriitorii vechi” avem a face cu un împrumut din ngr. *μιλιόνι*, pol. *milion*, germ. *Million*, it. *milione*, rus. *миллион*, lăsând să se înţeleagă că, în rest (adică la scriitorii moderni), este vorba de un împrumut din fr. *million*. Acesta este un început în sensul „etimologiei distinctive” a lui Schweickard (1986), dar el este modest: se operează cu o bipartiţie între (1.) scriitorii vechi (neidentificaţi explicit), pentru care se înşiră într-o manieră „non-distinctivă” cele cinci etimoane, şi (2.) scriitorii moderni (şi aceştia neidentificaţi), care ar fi împrumutat numeralul *milion* din franceză. Sarcina de a stabili care sunt textele vechi şi care sunt sursele moderne este lăsată în seama cititorilor. Rămâne însă o altă chestiune neclarificată, mult mai dificilă, privind cele cinci presupuse căi de pătrundere a numeralului în textele vechi.

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

În schimb, în multe alte cazuri, DLR nu face nici măcar o bipartiție minimală precum cea din cazul *milion*, iar alte dicționare o fac încă şi mai puțin. De exemplu, s.v. *dardă* s.f. DLR indică etimologia „fr. *dard*, it. *dardo*, pol. *darda*"; de vreme ce atestările încep în 1649 şi merg până în epoca modernă, s-ar fi putut probabil face o bipartiție între atestările vechi (< pol. ?) şi cele moderne (< it. fr. ?; dar rămâne neexplicată diferența de gen gramatical: etimoanele francez şi italian sunt masculine, în timp ce româna cunoaşte numai corespondentul de gen feminin, *dardă*). E suficient să răsfoim orice volum din DLR pentru a multiplica exemplele de acest tip.

Din nefericire, această manieră de a prezenta etimologia a fost adoptată nu numai de toate dicționarele româneşti, ci şi de N.A. Ursu (Ursu 1962; Ursu, Ursu 2004; 2006; 2011a; 2011b), în amplele sinteze lexicografice privind împrumuturile lexicale: articolele lexicografice respective se prezintă, în mod tipic, aşa cum putem vedea în exemplul următor, unde se indică, prin intermediul siglelor, 20 de atestări (din intervalul cronologic 1830–1862) pentru cele patru forme (*amirător*, *amirator*, *admirator*, *admirător*), iar la sfârşit se citează cele trei etimoane:

> „ADMIRATOR s., adj. **amirător** CR 1830, 234; GM 1852, 50; **amirator** BM, 4, 11; SIT, 294; GM 1852, 34; **admirator** AR 1837, 378; FMIL 1844, 314; BP, 71; NV, 19; BMN III, 166; SCC II, 78; RL, 113; LIT, 326; CA 1858, 51; DCB IV, 45; PD, 19; **admirător** SCMI, 29; CEF, 103; Z 1856, nr. 22, 1; BZ, 18 (cf. fr. *admirateur*, lat. *admirator*, it. *ammiratore*)" (Ursu, Ursu 2006: 78–79).

Partea pozitivă este reprezentată de însăşi indicarea atestărilor, care permit construirea unei imagini precise despre vechimea şi circulația cuvintelor în epocă. În schimb, deficiența constă în faptul că sarcina de a identifica cele trei căi de pătrundere (adică de a departaja atestările ce indică influența franceză, respectiv, latină şi italiană) este lăsată integral în seama cititorilor.

Constatăm, aşadar, că, începând cu anul 1950, practica lexicografică românească, în ansamblul său, a privilegiat constant formulele etimologice cât mai concise, în pofida exigențelor formulate, în contextul unor studii teoretice, de specialiştii citați. În acelaşi sens, au fost remarcate recent unele deficiențe ale tratamentului etimologic ce caracterizează dicționarele româneşti:

> „Posibilitatea împrumutării unor neologisme din mai multe limbi de cultură fie în aceeaşi epocă, fie la distanță în timp şi în spațiu, a fost postulată de existența de variante fonetice şi morfologice, precum şi de polisemie, dar acest aspect nu se reflectă întotdeauna în dicționare" (Pînzariu 2014: 24–25).

Ursu (1965: 57) a arătat cât de importantă este buna cunoaştere a particularităților de adaptare fonetică şi morfologică a neologismelor, în funcție de epoca istorică, pentru a evita apropierile mecanice dintre unele lexeme româneşti şi posibilele lor etimoane (v. mai jos, cazul *clas* ~ *clasă*). Cum au arătat Ursu, Ursu (2004: 263–265), în perioada anterioară anilor 1820–1830, limba română era sub influența unor limbi neromanice precum slavona, greaca modernă, germana etc., dar şi sub influența latinei, pe care intelectualii români o învățau – detaliu

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

important, adesea ignorat pe nedrept! – cu pronunţarea uzuală din învăţământul german. Acest complex de influenţe externe a dus, în epocă, la constituirea unui sistem specific de adaptare a neologismelor, căruia i se conformau atât împrumuturile din limbile neromanice menţionate, cât şi împrumuturile (încă relativ rare) efectuate direct din latină sau din limbile romanice. În consecinţă, forme învechite precum:

> *acţent* s.n. (rom. actual *accent*),
> *aghent* s.m. (rom. actual *agent*),
> *loghică* s.f. (rom. actual *logică*)

nu provin neapărat din rusă sau din germană, în pofida asemănărilor fonetice cu vocabulele din limbile respective (cf. rus. *акцент*, *агент*, *логика*, germ. *Akzent*, *Agent*, *Logik*), ci ele „ont pu également provenir du latin ou de toute autre langue romane” (Ursu 1965: 58).

Mai mult, există un număr de forme prezentând fonetisme *à la russe* sau *à l'allemande*, dar care nu au corespondente în aceste două limbi:

> *aţid* s.n. (şase atestări din intervalul 1829–1855, cf. Ursu 1962: 140; rom. actual *acid*);
> *beligherant* adj. (o atestare din 1829, cf. Ursu, Ursu 2006: 130; rom. actual *beligerant*);
> *reghină* s.f. (două atestări, din 1833 şi 1837, cf. Ursu, Ursu 2006: 442; rom. actual *regină*).

Ultimele trei exemple ni se par deosebit de instructive: în pofida fonetismelor lor, *à la russe* sau *à l'allemande*, (*-ţi-* [tsi], *-ghe-* [g'e], *-ghi-* [g'i]), nu poate fi vorba de împrumuturi din cele două limbi, întrucât ele nu dispun de vocabule corespunzătoare[10].

Aşadar, în cazul unor forme de felul *aţid*, *beligherant*, *reghină*, nu poate fi vorba decât de împrumuturi din latină, franceză sau italiană, care au fost adaptate fonetic la pronunţarea latină din epocă.

Începând cu circa 1830, influenţa latino-romanică asupra limbii române se intensifică şi un nou sistem de adaptare a neologismelor este constituit, fiind vorba, între altele, de trecerea la tradiţia italiană de pronunţare a limbii latine. Dintr-un anumit punct de vedere, situaţia s-a inversat, faţă de perioada precedentă: s-a trecut la o nouă modalitate de adaptare a neologismelor (cu pronunţare tradiţională italiană), de orice origine, fiind vorba atât de împrumuturile din latină, din limbile romanice, cât şi de cele din limbi neromanice, precum rusa sau germana etc.

[10] Pentru ‘acid’, limba rusă are *кислота* s.f., iar limba germană, *Säure* s.f.; pentru ‘beligerant’, limba rusă are *воюющий* adj., iar limba germană, *kriegerisch* adj.; pentru ‘regină’, limba rusă are *королева*, *царица* s.f., iar limba germană, *Königin* s.f.

În acelaşi sens, cf. şi *Pavel şi Virghinia*, titlul unui roman publicat la Iaşi, în 1831, tradus de Iancu Buznea după originalul semnat de Bernardin de Saint-Pierre (*Paul et Virginie*); deşi este vorba de o traducere din franceză, adaptarea fonetică a numelui fr. *Virginie* este *Virghinia*.

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

Într-o contribuție pe tema originii unor neologisme în graiurile populare româneşti, profesorul Stelian Dumistrăcel a vorbit despre importanța plasării corecte, în contextul istorico-cultural, a faptelor cercetate din punct de vedere etimologic, precum şi despre importanța normelor de adaptare fonetică şi de încadrare morfologică, ce au fluctuat de la o epocă la alta:

> „[P]entru indicarea corectă a etimonului unui neologism este nevoie să se țină seama de o serie întreagă de fapte, mergând de la istoria culturală a unei epoci, la situația specială a fiecărui împrumut şi la existența unor norme de adaptare fonetică şi de încadrare morfologică specifice pentru diferite etape din istoria limbii române moderne" (Dumistrăcel 1973: 669).

În acelaşi sens s-a argumentat, pe baza unei analize concrete, că oscilațiile între variantele unui sufix neologic, cum ar fi *-ție ~ -țiune*, nu se corelează automat cu o filieră externă sau cu alta: „[E]xistența formelor *decimație, decimațiune* nu a depins de limba din care a fost făcut împrumutul, ci de opțiunile învățaților care l-au introdus sau de modelul adoptat de aceştia de la predecesori" (Pînzariu 2014: 117).

În articolul din 1965, citat mai sus, N.A. Ursu atrage atenția asupra faptului că ne aflăm în fața a două situații, privind neologismele cu etimologie multiplă:

– în anumite cazuri, e posibil să distingem între mai multe limbi-sursă, în conformitate cu criteriul lingvistic: „[…] d'après l'aspect phonétique et morphologique ou d'après certaines particularités sémantiques" (Ursu 1965: 54);

– în schimb, în alte cazuri, acest lucru nu este cu putință: „Cependant, il est parfois impossible de déterminer la langue d'où on été faits les emprunts lexicaux, attendu qu'ils proviennent ou qu'ils auraient pu provenir avec la même forme et avec le même sens de deux ou trois sinon plusieurs langues, simultanément ou à des époques et dans des régions différentes" (Ursu 1965: 54).

În continuare, N.A. Ursu avertizează împotriva soluțiilor expeditive şi comode:

> „Dans des situations semblables nous nous trouvons devant des néologismes à provenance multiple dans le roumain, mais cette constatation ne veut nullement dire […] l'abandon de toute préoccupation pour établir leur véritable souche, au profit d'une solution commode. Au contraire, […] l'origine multiple de beaucoup de néologismes roumains est une réalité et pour aboutir à cette constatation il nous faut avoir recours à une analyse minutieuse de l'histoire des mots respectifs en roumain" (Ursu 1965: 54).

> „Pour établir l'étymologie d'un néologisme il est nécessaire de ne pas oublier, en dehors de ses variantes formelles et sémantiques, la région où le mot a circulé pour la première fois, la formation culturelle des premiers auteurs ou traducteurs qui l'ont employé, le courant linguistique et culturel auquel ils appartiennent, la langue d'où provenait la traduction, la diffusion dans les pays de langue roumaine des textes contenant les premières attestations du terme en question, ainsi que d'autres facteurs d'ordre historique et culturel qui puissent expliquer l'apparition ou la fréquence de l'une des formes du néologisme pour une certaine période et pour une zone bien définie" (*ibidem*).

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

Sintetizând cele afirmate de specialiştii citaţi mai sus, credem că putem vorbi de un criteriu suplimentar, eficient în cazul împrumuturilor neologice (în plus faţă de criteriul lingvistic), pe care l-am numi *criteriul atestărilor vechi* ce indică filiera sau filierele distincte prin care un cuvânt dat a pătruns în română.

4. Un criteriu suplimentar – criteriul atestărilor vechi

Întorcându-ne la etimologiile multiple concrete, formulate de Graur (1950) şi Hristea (1968), revenim cu observaţia că aceşti doi autori se limitează la criteriul lingvistic (al corespondenţei formale şi semantice) şi nu apelează deloc la *criteriul atestărilor vechi*[11]. Dar, în lumina consideraţiilor de mai sus, formule etimologice precum:

aghent < rus. *агент*, germ. *Agent*,
agent < fr. *agent*, it. *agente*

pot fi complet eronate: dacă forma *aghent* (sau orice altă formă cu *-ghe-*, *-ghi-*, *-ţe-*, *-ţi-*) este consemnată înainte de 1820 şi în surse ce nu au legătură cu influenţa germană sau rusă, înseamnă că punerea ei pe seama influenţelor respective ar reprezenta un mod de a proceda mecanic şi ar neglija istoria adevărată a formei respective.

E important să menţionăm faptul că acest criteriu suplimentar, al atestărilor vechi, a fost valorificat în lucrările consacrate istoriei limbii române, elaborate în cadrul Departamentului de limbă literară şi filologie al Institutului de Lingvistică din Bucureşti. De exemplu, Alexandra Moraru (2000: 199) detaliază situaţia cuvântului *ofiţer* în limba veche, indicând nouă atestări din intervalul 1693/1704–1779 şi variantele formale *ofiţier*, *ofiţieriu*, *ofiţăr*, *ofiţiar*. Pe baza acestor date se apreciază că etimologia cuvântului este triplă: din germ. *Offizier*, pol. *oficer*, rus. *офицер*. Menţionăm, în acelaşi sens, DÎLR şi DTR, două dicţionare istorice elaborate la acelaşi departament. Aşadar, avem a face cu un procedeu diferit faţă de cel al lui Al. Graur (1950), care a postulat, pentru *ofiţer*, o etimologie cvintuplă, fără să menţioneze vechimea cuvântului în română şi fără să se refere în vreun fel la atestările vechi. A se vedea, în acelaşi sens, monografia semnată de Helga Bogdan Oprea (2011), unde se apelează în mod frecvent la criteriul atestărilor în argumentarea multiplicităţii filierelor de pătrundere a cuvintelor (p. 72 şi *passim*). O pledoarie pentru valorificarea consecventă a atestărilor vechi în cercetarea etimologică se găseşte şi la Popescu (2013: 2012).

[11] Prin *atestări vechi* înţelegem atestările din perioada de lexicalizare a cuvântului. V. discuţia detaliată mai jos.

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

4.1. Clas ~ clasă

N.A. Ursu (1965: 55–57) a întreprins o serie de cercetări de detaliu, din care citǎm exemplul privind originea formelor *clas* s.n. ~ *clasă* s.f. Autorul remarcă mai întâi faptul că majoritatea dicţionarelor româneşti susţin că, la originea rom. *clas* s-ar afla rus. *класс* (s.m.), iar la originea rom. *clasă* s-ar afla fr. *classe* (s.f.), ceea ce el denunţă ca fiind o soluţie absolut mecanică, limitată exclusiv la simpla asemănare a formelor româneşti cu presupusele lor etimoane, ocultând istoria reală a cuvintelor respective.

Examinând mai multe zeci de atestări disponibile ale acestor două forme româneşti şi observând vechimea şi repartiţia lor teritorială, N.A. Ursu remarcă faptul că forma *clas* era uzuală în toate provinciile româneşti începând cu 1785 şi până spre 1820 în Transilvania şi în Banat, iar în Moldova şi în Ţara Românească, până spre 1830. Lingvistul ieşean ajunge la concluzia că lat. *classis* reprezintă originea rom. *clas* în Transilvania şi în Banat (*clas* apare în texte publicate la Sibiu, Braşov, Blaj, dar şi la Viena sau la Budapesta, unele aparţinând reprezentaţilor Şcolii Ardelene Ion Budai-Deleanu, Gheorghe Şincai ş.a.), iar ngr. *κλᾶσις* reprezintă originea rom. *clas* în Moldova şi în Ţara Românească[12].

Aşadar, avem în faţă două dublete, două omonime diatopice:

– *clas*$_1$ (Transilvania şi Banat, sf. sec. al 18-lea – înc. sec. al 19-lea) < lat. *classis*;
– *clas*$_2$ (Moldova şi Ţara Românească, sf. sec. al 18-lea – înc. sec. al 19-lea) < ngr. *κλᾶσις*.

Nici profilul cultural al autorilor care atestă forma *clas* (indiferent de provincia românească) şi nici contextul cultural respectiv, în totalitatea sa, nu corespund cu posibilitatea ca rus. *класс* să se afle la originea formei româneşti respective.

În ceea ce priveşte forma modernă *clasă*, ea devine uzuală în Transilvania şi în Banat începând cu circa 1820, iar în Moldova şi în Ţara Românească, începând cu circa 1830. Exact ca şi în cazul predecesorului său (dubletul *clas*$_1$ ~ *clas*$_2$), *clasă* ascunde două omonime diatopice: N.A. Ursu afirmă că, în conformitate cu atestările examinate, *clasă*$_1$, din Transilvania şi din Banat, este un împrumut din germ. *Klasse*, iar *clasă*$_2$, din Moldova şi din Ţara Românească, este un împrumut din fr. *classe.* În perioada următoare, în româna literară şi standardizată, cele două forme omonimice *clasă* s-au confundat într-un singur lexem.

Credem că, într-un dicţionar istorico-etimologic, destinat specialiştilor, nu poate fi omis, din prezentarea soluţiei etimologice, niciun fapt din cele menţionate mai sus[13]. Eventuala alternativă, de a recurge la o formulă concisă (şi „non-distinctivă”), în conformitate cu tradiţia etimografică românească

[12] Cf. adaptări morfologice similare citate de Ursu 1965, 56: lat. *analysis*, ngr. *ἀνάλυσις* > rom. înv. *analis* s.n. (rom. actual *analiză* s.f.); lat. *basis*, germ. *Basis* > rom. înv. *bas* ~ *baz* s.n. (rom. actual *bază* s.f.).

[13] Soluţia etimologică nu ar putea fi prezentată decât sub forma unui comentariu alcătuit din câteva propoziţii.

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

(„Din lat. *classis*, ngr. *κλᾶσις*, germ. *Klasse*, fr. *classe*”) ar fi complet neproductivă, punându-l pe cititor în imposibilitatea de a decoda corect scenariul respectiv.

În plus, pentru validarea fiecăruia dintre etimoanele menționate, într-un caz sau în altul, se impune aplicarea unui criteriu suplimentar, pe care l-am putea numi *criteriul anteriorității etimoanelor propuse.* Acest criteriu se referă la exigența elementară ca etimoanele aduse în discuție să fie suficient de vechi şi suficient de bine implantate în limba de origine, ca să se fi putut transmite românei (cf. Durkin 2014: 13–14; Buchi 2016: 342: „[T]he etymon has to be documented before the loanword”). În cazurile analizate în cele ce urmează vom încerca să includem în argumentare şi datele respective, în măsura posibilităților.

4.2. Stat

Substantivul *stat* s.n. ‘autoritate suverană prin intermediul căreia se exercită funcționalitatea sistemului social şi sunt reglementate relațiile dintre oameni pe un anumit teritoriu’ face parte dintr-o lungă serie de cuvinte despre care se afirmă că reprezintă un tip special de etimologie multiplă: forma lor provine dintr-o limbă (de obicei, din latină), iar sensul, din altă limbă (cel mai adesea, din franceză) (cf. Hristea 1968: 107–108; Ivănescu 1980: 666–667 şi, recent, Bogdan Oprea 2010, care tratează în detaliu cuvinte de felul *consiliu* s.n., *efect* s.n., *impozit* s.n., *materie* s.f., *probă* s.f., *punct* s.n., *spirit* s.n., *stat* s.n., *tezaur* s.n., *virtute* s.f.).

Examinând cele mai vechi atestări pentru forma *stat* s.n. (DLR s.v. *stat*$_1$; Ursu, Ursu 2004, 108; 2011b, 312)[14], constatăm că ele pot fi clasificate în felul următor, în conformitate cu repartizarea lor teritorială, respectiv, în funcție de contextul cultural care le-a generat:

1. Atestări localizate în Moldova, fiind vorba de traduceri din franceză datorate lui Gherasim Putneanul, arhimandrit la episcopia din Roman, apoi la mitropolia din Iaşi (şapte texte din intervalul 1780 – circa 1800), la care se adaugă traduceri, tot din franceză, ale altor oameni de cultură (din 1821, 1823 etc.)

2. Atestări localizate în Transilvania, în Bucovina şi în unele regiuni conexe, din fostul Imperiu Austro-Ungar (Budapesta, Liov), începând cu anul 1785, la autori precum Ion Budai-Deleanu, Samuil Micu, Ioan Bobb ş.a., fiind vorba adesea de traduceri din germană (1785, 1788, 1794, 1818, etc.) sau de foi volante cu text paralel german-român (1785, 1808, 1810, 1811, 1813).

Prima clasă a atestărilor reprezintă un împrumut din fr. *État*[15], al cărui semnificant a fost adaptat prin latinizare (după lat. *status*) şi/sau prin românizare,

[14] Atestarea din Cantemir, *Istoria ieroglifică* (*statul monarhiii*, în DLR s.v. *stat*^{1}) este izolată, în sensul că se plasează în raport de discontinuitate cu atestările ulterioare, care încep din anul 1780 şi care marchează lexicalizarea cuvântului în limbă; v. mai jos discuția despre conceptul de discontinuitate.

[15] Fr. *État* s.m. ‘autoritate suverană…’ este atestat începând cu anul 1500, vocabula apărând deja din 1213, cu alte sensuri (TLF).

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

adică prin atracția omonimului *stat* (part. trecut de la verbul *a sta*), dar şi prin încadrarea în seria unor alternanțe evidente pentru orice poliglot, de tipul: lat. *stella* ~ rom. *stea* ~ fr. *étoile*; lat. *stinguere* ~ rom. *stinge* ~ fr. *éteindre*; rom. *stindard* ~ fr. *étendard* etc. Alternativ, e posibil să fi jucat un rol şi faptul că substantivul francez reuneşte sensurile „stare" (grafiat *état*) şi 'autoritate suverană…' (grafiat *État*) – în acest caz ar fi vorba de îmbogățirea vechiului substantiv românesc *stat* „stare" cu sensul 'autoritate suverană…', deci cu un împrumut de sens (procedeu asimilabil cu calcul semantic).

Din punctul nostru de vedere, în cazul împrumuturilor, în general, primordial este conceptul, înțelesul, nu forma, în sensul că cei ce efectuau împrumuturile aveau drept obiectiv să împământenească noi concepte (împrumutul lexical fiind doar una dintre posibilități, pe lângă calcul semantic); scopul lor nu era deloc să îmbogățească vocabularul cu noi forme verbale. Credem că filiera franceză se impune fără putință de tăgadă în acest caz, având în vedere tocmai faptul că cele mai vechi atestări relevante ale lexemului *stat* din Moldova sunt *toate traduceri din franceză* (nouă la număr). Anterior, unii cercetători au argumentat în acelaşi sens, vorbind despre faptul că unele cuvinte au putut fi împrumutate exclusiv din franceză, cu toate că, din punctul de vedere al formei, ele sunt mai apropiate de cuvintele corespunzătoare latineşti decât de etimoanele franțuzeşti (Graur 1963: 12; Bogdan Oprea 2011: 80).

În ceea ce priveşte cea de-a doua clasă de atestări, ea se explică prin acelaşi mecanism, cu deosebirea că trebuie să pornim de la o altă origine: în cazul de față, suntem în fața unui împrumut din germ. *Staat*[16], care a suferit aceeaşi adaptare (latinizare şi/sau românizare), ca şi împrumutul din franceză, ajungându-se la un cuvânt identic formal şi semantic: *stat.*

Faptul că termenul german trebuie atras în această discuție este probat şi de următoarele două forme, neadaptate sau adaptate parțial la pronunțarea, respectiv, ortografia românească:

> *ştat* s.n., care continuă pronunțarea germană, atestat, între altele, într-o carte publicată la Budapesta în 1821;
> *staat* s.n., care continuă grafia germană, atestat, între altele, într-un text administrativ tradus din germană şi publicat la Braşov în 1836 (ambele ap. Ursu, Ursu 2011b: 312).

Stat$_1$ provenit din influența franceză şi *stat*$_2$ provenit din influența germană sunt, aşadar, două dublete etimologice, pe care le-am mai putea numi „omonime etimologice" (cf. Moroianu 2005: 138–140 şi *passim*) sau „omonime diatopice" (după Andronache 2008, care vorbeşte de omonime diacronice), având, în acelaşi timp, conținut semantic identic. Din punctul de vedere al genezei lor, cele două dublete omonimice se diferențiază net în diatopie, implicit, şi din punctul de vedere

[16] Germ. *Staat* s.m. 'id.' este atestat din secolul al 17-lea, apărând, cu alte sensuri, deja din secolul al 14-lea (Pfeifer).

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

al mediului cultural în care au apărut (fr. *milieu créateur*). În cursul etapei de lexicalizare (încheiată în jurul anului 1830, cf. observația din Ursu, Ursu 2011b: 312: „pe la 1830 forma [*stat*] era frecventă") și în cadrul procesului general de unificare și standardizare a limbii române, cele două dublete s-au întâlnit și s-au confundat într-un singur lexem[17].

Nu ni se pare posibil să explicăm rom. *stat* ca un împrumut din lat. *status*. În latina scrisă din Antichitate, *status* nu avea sensul corespunzător (OLD *s.v. status*$_2$ menționează sensuri precum 'poziție; statură; condiție; situație; ordine'). Este adevărat că latina medievală și științifică cunoaște, pentru *status*, și sensul de care ne ocupăm aici, însă el este rar (Niermeyer s.v., sensul 10.; absent în Du Cange). Ceea ce ni se pare decisiv, în acest caz, este faptul că cele mai vechi atestări românești se încadrează, fără excepție, într-un context cultural definit fie de influența modernizatoare franceză (în Moldova), fie de influența modernizatoare germană (în Transilvania și în Bucovina). Latinizarea semnificantului, la care ne-am referit mai sus, este cu totul altceva decât efectuarea unui împrumut din latină; ea ține exclusiv de nivelul adaptării formale a celor două dublete etimologice împrumutate din franceză și din germană (*stat*$_1$ și *stat*$_2$).

DEX dă, pentru *stat*, următoarea indicație etimologică, prin intermediul căreia pare să distingă, pe de o parte, două limbi, italiana și latina, care ar fi transmis semnificantul și unele sensuri și, pe de altă parte, franceza, din care s-ar fi împrumutat alte sensuri: „Din it. *stato*, lat. *status* (cu unele sensuri după fr. *état*)".

DLR (vol. apărut în 1994) dă o etimologie cvadruplă non-distinctivă: „Din lat. *status*, fr. *état*, it. *stato*, germ. *Status*" (dar, cum a remarcat deja Bogdan Oprea [2010: 151], DLR ar fi trebuit să citeze germ. *Staat*, nu *Status*; ultimul, un termen

[17] Moroianu 2005 vorbește despre *omonime etimologice* (p. 138–140), *paronime etimologice* (p. 141) și *sinonime etimologice* (p. 141–142). Categoria omonimelor etimologice este ilustrată cu numeroase exemple prezentând o diferențiere semantică sensibilă: „*bancă*$_1$ (de școală) s.f. (fr., it., germ.) și *bancă*$_2$ (Fin.) s.f. (it., fr.), […] *diligență*$_1$ (vehicul) s.f. (fr.) și *diligență*$_2$ (Livr.; promptitudine) s.f. (lat., fr.), […] *parabolă*$_1$ (povestire alegorică) s.f. (fr., lat.) și *parabolă*$_2$ (Matem.) s.f. (fr., lat.)". Pentru clasa paronimelor etimologice, autorul citează mai multe exemple printre care figurează „*arab* și *arap*, […] *baton* și *baston*, […] *cabană* și *cabină*, […] *polc* și *pâlc*". În privința sinonimelor etimologice, Moroianu observă că, prin forța lucrurilor (adică în virtutea originii lor, mai îndepărtate sau mai apropiate, comune) unele paronime etimologice sunt, în același timp, sinonime etimologice: „*arab* și *arap*, […] *polc* și *pâlc*, […] *leal* și *loial*, […] *adjutant* și *aghiotant*". Având în vedere suprapunerea parțială dintre sinonimele și paronimele etimologice, constatată mai sus, credem că nu poate fi negată în principiu posibilitatea ca unele *dublete etimologice omonimice* să fie, în același timp, și *sinonime*, precum în cazul analizat mai sus: *stat*$_1$ ~ *stat*$_2$, sau, eventual, *cauciuc* provenit din influența franceză ~ *cauciuc* provenit din influența germană, analizat mai jos (**4.4.**).

Existența unor dublete etimologice care să fie în același timp *omonime și sinonime* este menționată de Stelian Dumistrăcel (1973: 670), care se referă la variantele „*gheneral* sau *reghiment*, în texte aparținând unor scriitori din Transilvania, ca și la vorbitori ai graiurilor populare din aceeași provincie" explicabile „direct din germ. *General*, *Regiment*", adăugând că *gheneral* și *reghiment* din celelalte provincii românești provin din „limba română literară mai veche", având așadar o origine directă diferită față de cea a formelor *gheneral* și *reghiment* din Ardeal.

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

tehnic, semnifică ‘poziție; statut; situație’. – Mai observăm că termenul francez ar fi trebuit scris cu majusculă).

Se cuvine să subliniem faptul că nu dispunem de vreo dovadă sau de vreun indiciu că it. *stato* ar fi avut vreo contribuție în acest caz. Ca atare, putem bănui că it. *stato* a fost citat ca etimon în DEX şi în DLR în virtutea simplei asemănări formale cu rom. *stat.*

4.3. Cadastru ~ catastru

Substantivul neutru *cadastru* are o variantă regională şi învechită *catastru.* Prima formă, literară, este împrumutată din fr. *cadastre*, iar a doua, din germ. *Kataster* (Ursu, Ursu 2006: 140; DELR *s.v. cadastru*). Cele mai vechi atestări sunt înregistrate la Ursu, Ursu (2006: 140).

Forma *cadastru* apare pentru prima dată într-un număr din 1830 al ziarului „Albina românească” de la Iaşi, apoi în dicționarul lui Iordache Golescu (1768–1848; boier, om politic, scriitor, lexicograf, care şi-a desfăşurat activitatea la București), rămas în manuscris şi datat „circa 1832”. De altfel, în același dicționar figurează şi forma neadaptată *cadastr*, care indică, fără dubiu, originea franceză directă: partea finală a acestei forme corespunde cu pronunțarea etimonului francez[18].

Cât priveşte forma *catastru*, aceasta este semnalată, pentru prima dată, într-o foaie volantă din 1811, conținând un text paralel german-român, care a circulat în Bucovina, apoi în revista „Foaie pentru minte, inimă şi literatură” (Braşov, 1844)[19].

Atestările românești menționate mai sus se coroborează perfect cu soluțiile etimologice propuse, indicând o diferențiere teritorială netă, având în vedere faptul că, în epoca respectivă, Bucovina şi Transilvania erau sub influența limbii germane, iar Moldova şi Țara Românească se aflau sub influența limbii franceze. Ulterior, în româna literară standard, forma *cadastru* s-a generalizat, iar *catastru* a fost marginalizat şi, în cele din urmă, eliminat complet.

Distincția semnalată este deja operată în DELR („*cadastru* […] < fr. *cadastre*; […] *catastru* < germ. *Kataster*”), ceea ce reprezintă un pas înainte, în sensul „etimologiei distinctive” de care vorbea Schweickard (1986).

*

Credem că, în cele trei cazuri analizate mai sus, *clas ~ clasă*, *stat* şi *cadastru ~ catastru*, originea multiplă este mai presus de orice îndoială. Este însă adevărat că în multe alte cazuri datele (atestările etc.) disponibile pot să nu permită o analiză la fel de precisă. Astfel, multe texte în care apar atestările vechi pot fi greu sau imposibil de încadrat univoc la o influență externă sau la alta (de exemplu, poate fi vorba de

[18] Fr. *cadastre* s.m. ‘id.’ este atestat din secolul al 16-lea (TLF).

[19] Germ. *Kataster* s.n., s.m. ‘id.’ este atestat din secolul al 16-lea, o formă latinizată, *Catastrum*, fiind semnalată în secolul al 17-lea (Pfeifer).

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

texte originale, nu de traduceri etc.; v. pe larg despre această dificultate şi despre altele la Vîrban: 2000, 265–269). Cazurile în care *criteriul lingvistic şi cel al atestărilor vechi sunt neoperaționale sau indisponibile* trebuie clasificate în conformitate cu sugestia lui Francisc Király: *etimologie probabilă* (v. mai sus). În cele ce urmează, ne oprim asupra unor astfel de cazuri (4.4. *cauciuc* şi 4.5. *luțernă ~ luzernă ~ lucernă*).

4.4. Cauciuc

Cele mai vechi atestări ale cuvântului *cauciuc* s.n. au fost înregistrate de Ursu, Ursu (2011a: 123), care indică o etimologie dublă: „fr. *caoutchouc*, germ. *Kautschuk*". Aceeaşi soluție etimologică se găseşte în DELR.

Din punct de vedere formal, situația atestărilor respective este următoarea: *cauciuc* (trei ocurențe), *cautciuc* (o ocurență), *cautşuc* (patru ocurențe). Diferențele țin exclusiv de nivelul grafiei, prin care s-a încercat să se păstreze parțial (*-tci-*, *-tş-*), grafiile din limbile-sursă. Pronunțarea lor era, foarte probabil, cea din limba actuală: [kau'tʃuk]. Aşadar, formele româneşti corespundeau aproximativ pronunțărilor din franceză şi germană, cu două deosebiri de detaliu: spre deosebire de pronunțarea formei franțuzeşti actuale ([kau'tʃu], fără [-k] final), toate formele româneşti au un *-c* final, care conta, desigur, şi în pronunțare. Deci, ipoteza provenienței din fr. *caoutchouc* [kau'tʃu] ar trebui nuanțată cu remarca privind faptul că sunetul final [-k] al formelor româneşti poate proveni din forma franțuzească scrisă. (Este totuşi posibil că acest [-k] final să provină dintr-o pronunțare franceză din secolul al XIX-lea: TLF s.v. *caoutchouc* conține o mărturie privind o pronunțare franceză cu [-k] final)[20]. În ceea ce priveşte forma germană, ea este accentuată pe prima silabă: ['kau-], deci ipoteza provenienței din germană ar trebui nuanțată cu presupunerea unei schimbări de accentuare[21].

Dacă ne gândim la *criteriul atestărilor vechi*, în sensul în care acestea pot proba filierele prin care cuvântul a pătruns în română, observăm că toate atestările, cu excepția celei mai vechi, din 1851 (dintr-un calendar cu texte anonime), pot fi departajate cu uşurință. Astfel, ținând cont de faptul că este vorba de traduceri din franceză, atribuim următoarele patru atestări *influenței franceze:*

> *cautciuc* (traducere a unei lucrări de popularizare din domeniul medicinii, Bucureşti, 1852);
> *cautşuc* (traducere a unei lucrări de popularizare din domeniul chimiei, Bucureşti, 1852);
> *cauciuc* (traducere după versiunea franceză a romanului *Coliba unchiului Tom* de Harriet Beecher Stowe, Iaşi, 1853);
> *cautşuc* (traducere a unei lucrări de popularizare din domeniul fizicii, Bucureşti, 1857).

[20] Fr. *caoutchouc* s.m. 'latex (= substanță cleioasă produsă de unii copaci tropicali); substanță elastică obținută din latex sau pe cale sintetică, având diverse întrebuințări' este atestat începând cu anul 1736 (TLF).

[21] Germ. *Kautschuk* s.m. (şi n.) 'latex' cunoaşte o primă atestare izolată din 1783, fiind apoi, atestat continuu de la începutul secolului al XIX-lea (Pfeifer).

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

În ceea ce priveşte *influenţa germană*, putem identifica următoarele două atestări:

> *cauciuc* (o revistă de popularizare ştiinţifică redactată de Iuliu Barasch, Bucureşti, 1859),
> *cauţşuc* (un tratat de botanică şi silvicultură al aceluiaşi Iuliu Barasch, Bucureşti, 1861),

cu argumentul că Barasch (1815–1863, medic, botanist, pedagog de origine evreiască, animator al vieţii culturale din Ţara Românească) şi-a făcut studiile la Berlin şi Leipzig. În virtutea acestui fapt, putem crede că el a împrumutat pe *cauciuc* din germană, independent de atestările menţionate mai sus (care indică filiera franceză). Diferenţa cronologică dintre cele două serii de atestări este nesemnificativă. Se poate presupune că e mai puţin probabil ca Barasch să fi auzit acest cuvânt din limba română, din mediul în care îşi desfăşura activitatea, sau să-l fi împrumutat din franceză, dar nu putem avea deplina certitudine[22].

În acest caz, filiera franceză este sigură (afirmăm acest lucru având în vedere cele patru atestări din intervalul 1852–1857, aşadar, întemeindu-ne pe criteriul atestărilor vechi). În ceea ce priveşte filiera germană, există o oarecare posibilitate, dar nu avem la îndemână nici distincţii lingvistice, nici distincţii privind distribuirea atestărilor vechi în diatopie, în diacronie etc. suficient de nete pentru a o putea proba definitiv.

E important să precizăm că germ. *Kautschuk* are numai sensul ‘latex’. Altfel, germana dispune de mai vechiul substantiv *Gummi*, care corespunde semantic fr. *caoutchouc* şi rom. *cauciuc*, având atât sensurile ‘răşină; latex’, cât şi ‘substanţă elastică obţinută din latex sau pe cale sintetică, având diverse întrebuinţări’ (atestat sporadic din secolul al XIII-lea, apoi, mai frecvent, din secolul al XV-lea [Pfeifer]). Această constatare confirmă statutul de etimon al fr. *caoutchouc* (care era oricum sigur), diminuând probabilitatea filierei germane în acest caz.

După părerea noastră, soluţia etimologică poate fi formulată astfel: „Împrumut din fr. *caoutchouc* (cf. atestările respective din intervalul 1852–1857); atestările din scrierile lui Barasch (1859, 1861) ar putea indica o filieră suplimentară (germ. *Kautschuk*), dar ea nu este sigură”.

Semnalăm faptul că şi DEX propune pentru rom. *cauciuc* o etimologie dublă, dar formula este diferită de cea din Ursu, Ursu 2011a: 123. După DEX, avem a face cu un împrumut din fr. *caoutchouc* şi rus. *каучук*. În realitate, rom. *cauciuc* s-a impus definitiv în limbă, adică s-a lexicalizat, în deceniile următoare primelor atestări: cuvântul figurează în mai multe dicţionare uzuale ale limbii române din secolul al XIX-lea (din 1857, 1862, 1886, 1893, 1896, 1899), precum şi în operele mai multor scriitori din acelaşi secol, printre care Mihai Eminescu şi I.L. Caragiale. După 1900, cantitatea atestărilor creşte spectaculos. Având în vedere ceea ce se ştie despre periodizarea şi particularităţile influenţei ruse asupra românei în general

[22] De exemplu, există informaţii că Barasch cunoştea şi limba franceză: un biograf minuţios ar putea arăta că autorul citat avea, în biblioteca sa personală, şi cărţi în franceză, conţinând cuvântul *caoutchouc*, ceea ce ar spori semnificativ şansele ca Barasch să fi împrumutat cuvântul din această limbă, nu din germană.

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

(pentru care cf. Vascenco 1959), precum şi faptul că nu dispunem de atestări ce s-ar revendica, într-un fel sau altul, din influenţa rusă, credem că filiera respectivă nu este posibilă în acest caz[23].

DA, CADE, DEXI, NDU indică pentru rom. *cauciuc* doar etimologia franceză, ceea ce este, desigur, o soluţie foarte prudentă.

4.5. Luţernă ~ luzernă ~ lucernă

Etimologia formelor *luţernă ~ luzernă ~ lucernă* s.f. ‘plantă furajeră’ este discutată de profesorul Stelian Dumistrăcel în articolul publicat în SCL (1973: 673–674, de unde reluăm faptele şi detaliile expuse mai jos, pe care le-am coroborat şi completat cu date din DLR [vol. publicat în 2008] şi din alte lucrări).

Cea mai veche formă dintre cele citate mai sus este *luţernă*. Ea a fost general utilizată în cursul întregului secol al XIX-lea, iniţial, în Transilvania, de unde s-a difuzat masiv şi în Moldova şi în Ţara Românească, funcţionând ca o formă literară în epocă. În cursul secolului al XX-lea, forma *luţernă* continuă să fie folosită sporadic, de exemplu, în scrierile unor scriitori precum Mihail Sadoveanu şi Cezar Petrescu. Majoritatea specialiştilor au apreciat că la originea ei se află germ. *Luzerne* (Arvinte 1971: 165; Dumistrăcel 1973: 673; cf. şi $TDRG_3$; DEX [ultimul dicţionar menţionează *lucernă* ca intrare, iar *luţérnă*, *luţărnă* ca variante regionale, propunând, în mod nediferenţiat, pentru tot acest ansamblu de forme, germ. *Luzerne* drept unic etimon]; DLR)[24]. Stelian Dumistrăcel argumentează în favoarea etimologiei germane, referindu-se la cea mai veche atestare cunoscută cu forma *luţernă*, care datează din 1806 şi provine dintr-o lucrare a lui Gheorghe Şincai, publicată la Budapesta, fiind vorba probabil de o traducere din germană. În acelaşi sens pledează şi multe alte atestări ale formei *luţernă* din secolul al XIX-lea (citate *ad locum* de profesorul Dumistrăcel; cf. şi DLR), indicând, aşadar, şi ele, filiera germană, care ni se pare mai presus de orice îndoială: ea este indicată mai ales de criteriul atestărilor şi, în plus, este sprijinită de criteriul lingvistic: rom. *luţernă* corespunde perfect, atât semantic, cât şi formal, cu etimonul german avut în vedere, *Luzerne*.

În schimb, Tamás (1966: 511), deşi îşi întemeiase argumentarea pe aproximativ aceleaşi atestări pe care le menţionează şi Stelian Dumistrăcel, afirmase anterior că la originea formei *luţernă* se află mai degrabă termenul corespunzător maghiar, *lucerna*, cu argumentul că, în domeniul agriculturii, influenţa maghiară va fi fost mai importantă decât cea germană. Corespondenţa din

[23] Este adevărat că influenţa limbii ruse asupra românei s-a făcut simţită din nou după 1945, dar, în acest caz, ea nu a putut aduce nimic: pe de o parte, cuvântul era oricum bine implantat în limba română, pe de altă parte, rus. *каучук* este un termen mai rar utilizat, având exclusiv sensul ‘latex’; pentru sensul ‘substanţă elastică obţinută din latex sau pe cale sintetică…’ limba rusă recurge la un alt substantiv: *резина* (v., pentru ambele: Vasmer; Ozhegov).

[24] Germ. *Luzerne* s.f. este atestat începând cu secolul al 18-lea (fiind vorba, de altfel, de un împrumut din fr. *luzerne*, pentru care v. nota următoare) (Pfeifer).

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

punctul de vedere al sensului este satisfăcătoare, în schimb, din punct de vedere formal, ar trebui să admitem o schimbare de accent: termenul maghiar este proparoxiton (*lucerna* ['lutserna]; cf. nota 26 pentru unele detalii în acest sens). Această schimbare de accent este admisibilă în sine, însă ea ni se pare, într-un fel, fără obiect, de vreme ce atestările cunoscute se revendică din influența germană, nu din cea maghiară[25].

Profesorul Dumistrăcel se referă în mod expres la absența argumentelor lingvistice (prin care s-ar putea distinge între dubletul din germană şi eventualul dublet din maghiară) în acest caz:

> „Există însă o altă categorie de cuvinte pentru care nu se pot face astfel de distincții, întrucât variantele care se explică prin germană au formă asemănătoare (sau identică) cu cele care provin din maghiară. Este cazul rom. *luțernă*" (Dumistrăcel 1973: 673).

După ce a argumentat, pe baza criteriului atestărilor (şi în pofida părerii lui Tamás 1966: 511), că vocabula *luțernă* provine din influența germană (având în vedere atestările şi circulația ei în secolul al XIX-lea), Stelian Dumistrăcel adaugă că, deşi nu există indicii lingvistice în favoarea filierei maghiare, există, în schimb, considerente de alt ordin, în baza cărora s-ar putea, totuşi, admite şi pătrunderea din maghiară a unei forme identice. Este vorba despre datele colectate, în perioada interbelică, în cursul anchetelor dialectale efectuate de Emil Petrovici şi publicate în ALR SN vol. 1, harta 141, consacrată noțiunii 'lucernă':

> „În Transilvania trebuie luată în considerație şi filiera maghiară, mai ales în zonele unde influența acestei limbi este mai puternică, şi în cazul informatorilor care vorbeau maghiara (cazul tipic al punctului 334, cu informator bilingv)" (Dumistrăcel 1973: 674)[26].

Din punctul nostru de vedere, ipoteza filierei maghiare este marcată, în mod iremediabil, de indecidabilitate. Nu dispunem nici de diferențieri lingvistice (formale, semantice), nici de diferențieri privind distribuția în diatopie sau în diacronie, care ar putea proba că, pe lângă împrumutul din germană, avem a face şi cu un dublet omonimic provenit din maghiară. Altfel spus, este posibil ca unii informatori din regiunile supuse influenței maghiare să fi împrumutat forma

[25] Magh. *lucerna* este atestat din 1774 (fiind vorba de un împrumut din germ. *Luzerne*) (EWU).

[26] Harta menționată conține şi două forme cu accentuare proparoxitonă (de tip *lúțerna*): punctul 37 din vestul Banatului şi punctul 287 din centrul Transilvaniei. La o privire superficială, s-ar părea ca aceste două forme indică filiera maghiară, ştiut fiind faptul că termenul echivalent din această limbă este accentuat în mod similar: *lucerna* ['lutserna]. Lucrurile însă nu stau aşa, deoarece informatorii din cele două puncte sunt alogeni care furnizează răspunsuri în limba lor maternă: sârbă, respectiv, maghiară. – În atlasele regionale, la chestiunea nr. [1053], pentru „lucernă", nu s-a înregistrat nicio formă accentuată proparoxiton (de tipul *lúțernă*), ci numai forme accentuate paroxiton (de tipul *luțérnă, luțărnă, lucérnă* etc., cf. NALR–Olt., vol. III, p. 221, MN, planşa 74; ALRR–Trans., vol. IV, p. 275, MN, planşa 69; ALRR–Mar., vol. IV, p. 307, MN, planşa XXXIII; ALRR–Munt. şi Dobr., vol. III, p. 48, MN; NALR–Ban., vol. II, h 343; NALR–Mold. şi Bucov., vol. III, MN, p. 358, pl. 202).

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

luțernă din maghiară, dar e la fel de posibil şi ca ei să fi recurs la germanismul *luțernă*, care era deja bine implantat în limbă, cum susține chiar profesorul Stelian Dumistrăcel. În citatul de mai sus se afirmă că „trebuie luată în considerație şi filiera maghiară". Acest lucru echivalează cu admiterea posibilității respective, nu cu demonstrarea ei definitivă. După părerea noastră, filiera germană este sigură în acest caz, în timp ce filiera maghiară este doar posibilă.

În ceea ce priveşte forma *luzernă*, ea apare începând cu 1861 în lucrările unor specialişti în agronomie ce şi-au făcut studiile în Franța, precum Ion Ionescu de la Brad (1818–1891). Ea se explică deci ca un împrumut din fr. *luzerne*, care nu a depăşit registrul livresc[27].

În fine, forma *lucernă*, specifică limbii literare actuale, este atestată din 1886 (cf. Dumistrăcel 1973: 674, n. 19). Nu dispunem pentru aceasta de o sursă externă. Ea se explică drept o evoluție internă: avem a face cu o formă hipercorectă, o refacere pornind de la vechiul fonetism *luțernă.* În seria dubletelor *țeremonie ~ ceremonie*, *țentru ~ centru*, *medițină ~ medicină*, *țilindru ~ cilindru* etc., formele în *țe-*, *ți-* se recomandă drept germanisme învechite. Ca o reacție la particularitatea fonetică respectivă, vorbitorii au creat noua formă *lucernă*, care s-a generalizat în limba literară.

5. Piste de cercetare suplimentare şi concluzii

Fiind vorba de împrumuturile neologice, conceptul cu care am operat în acest studiu – „criteriul atestărilor vechi…" – trebuie înțeles în conjuncție cu ceea ce am numit „perioada de lexicalizare" – perioada ce începe odată cu pătrunderea împrumutului lexical în limbă (în mod ideal, aşadar, cu prima lui atestare) şi se încheie odată cu implantarea lui în limbă sau, după caz, într-un anumit stil funcțional al limbii. O parte însemnată dintre împrumuturile neologice prin care limba română s-a modernizat au avut perioada lor de lexicalizare în interiorul intervalului 1780–1860, cu variații corespunzătoare, de la caz la caz. Sintezele lexicografice Ursu, Ursu 2004; 2006; 2011a; 2011b se remarcă şi prin faptul că adesea oferă indicii precise privind limitele perioadelor de lexicalizare, în cazuri concrete: începutul este indicat de cea mai veche atestare a termenului în cauză, iar încheierea perioadei de lexicalizare, de formule precum „pe la 1830 (sau 1840, 1850) cuvântul era frecvent". În genere, finalizarea perioadei de lexicalizare poate fi indicată de aspecte precum: frecvența sporită a lexemului dat în diverse stiluri funcționale, prezența lui în dicționarele uzuale, în presă, în scrierile beletristice (de ex., *cometă* într-o bine-cunoscută poezie de Gr. Alexandrescu).

Ni se pare extrem de important să identificăm şi să ținem seama de limitele perioadei de lexicalizare a împrumuturilor lexicale pentru că influența filierelor multiple este acceptabilă numai în interiorul perioadei de lexicalizare. Odată

[27] Fr. *luzerne* s.f. este atestat din 1566 (TLF).

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

împrumutul implantat şi generalizat în limbă, eventuale atestări ulterioare, ce ar putea să indice filiere suplimentare (în special, atestări din traduceri, dar nu numai) şi deci să sporească formula etimologică (din simplă, să o facă dublă; din dublă – triplă etc.) nu mai pot fi luate în calcul din simplul motiv că un traducător (din italiană, rusă etc.) deja folosea lexemul respectiv ca pe un element cunoscut din interiorul limbii române, independent de faptul că acel lexem are un corespondent şi în italiană, în rusă etc. (cf. *cauciuc*, *stat*, analizate mai sus).

Am arătat mai sus, cu exemple, că limitarea la criteriul lingvistic (al particularităţilor formale, semantice) poate să producă soluţii etimologice neconforme cu adevărata istorie a cuvintelor. De aceea criteriul atestărilor vechi ni se pare a fi un „pilon" obligatoriu al cercetărilor etimologice. Credem că este necesar să se recurgă la el sistematic, chiar şi atunci când dispunem de distincţii lingvistice ce par concludente, nu doar atunci când criteriul lingvistic este neoperaţional.

Există, în limbajul uzual, preştiinţific, o antinomie între noţiunile „teorie, teoretic" şi „practică, practic", în sensul devalorizării primei serii şi a valorificării celei de-a doua (*În teorie e aşa…, dar în practică este altfel…*). Ne vom permite, în acest context, să recurgem la antinomia respectivă, spunând că, „teoretic" (adică limitându-ne la criteriul lingvistic), un cuvânt precum *brigadă* este împrumutat din franceză, din germană şi din rusă; o formă precum *aghent* este din germană şi din rusă; *clas* este din rusă, iar *clasă*, din franceză, dar „practic" (adică examinând atestările vechi cunoscute), situaţia se înfăţişează, sau se poate înfăţişa, în cu totul altă lumină.

Un alt aspect important este „continuitatea" sau, invers, „discontinuitatea atestărilor (implicit, a uzului unui cuvânt dat)" (pentru care cf. Andronache 2008). Pot fi semnalate cazuri de împrumuturi vechi ocazionale, personale, care nu au fost urmate deloc de difuzare în limbă (de ex., *avocat, cometă*, în secolul al XVII-lea): acestea sunt atestări izolate, în raport de discontinuitate cu perioada modernă, începând cu 1780, când cuvintele corespunzătoare au fost împrumutate independent de vechile atestări (pentru că românii din zorii modernităţii, necunoscând textele vechi respective, au împrumutat cuvintele de care aveau nevoie din afara limbii române). Continuitatea şi discontinuitatea se pot referi nu doar la distribuţia în cronologie, ci şi la distribuţia din alte puncte de vedere, de exemplu, la distribuţia în spaţiu, cf. cazurile analizate mai sus *clas* ~ *clasă*; *stat* (în Moldova) ~ *stat* (în Transilvania). Aşadar, distincţiile prin care, cum am afirmat mai sus, trebuie probate etimologiile multiple pot fi reinterpretate în sensul *discontinuităţii dintr-un punct de vedere oarecare.* Cât timp vorbim de etimologie multiplă în sensul: „cuvinte pătrunse în limbă prin filiere diferite, pe teritorii şi/sau în epoci istorice diferite", demonstraţia implică, în mod necesar şi logic, evidenţierea existenţei unor dublete etimologice (omonimice, paronimice), precum şi evidenţierea unei anumite discontinuităţi a uzului, în perioada de lexicalizare (sau anterior). E adevărat şi faptul că există un alt tip de etimologie multiplă, ce pare să nu implice vreo discontinuitate – cuvintele împrumutate de poligloţi, care vor fi avut drept punct de plecare, în mod individual şi conştient, două sau mai multe etimoane

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

(din limbi diferite) echivalente semantic şi asemănătoare formal. Însă etimologiile multiple de acest gen pot fi uşor presupuse, dar sunt greu de demonstrat.

O posibilă obiecţie la adresa „criteriului atestărilor vechi" poate fi exprimată având în vedere considerentul că documentarea de care dispunem este adesea lacunară şi că este posibil oricând să iasă la iveală date noi, care să impună modificarea analizei. Credem că putem respinge această obiecţie insistând asupra următoarelor aspecte: caracterul posibil lacunar al documentării de care dispunem la un moment dat nu trebuie să ne determine să încetăm activitatea de cercetare a istoriei cuvintelor. Nu trebuie să pierdem din vedere faptul că, în general, atestările (aşa cum sunt, fragmentare, mai vechi, mai noi etc.) sunt un „pilon" esenţial al cercetărilor etimologice. Inventarierea şi interpretarea lor poate fi asemănată, pe bună dreptate, cu încercarea arheologilor în a reconstrui o vază întreagă pe baza câtorva cioburi păstrate. Descoperirea unor noi fragmente relevante va aduce satisfacţie în comunitatea arheologilor, iar descoperirea unor atestări suplimentare relevante va aduce satisfacţie printre cercetătorii istoriei cuvintelor, fiind vorba, în ambele cazuri, de paşi înainte pe tărâmul cunoaşterii. Aşadar, în calitate de cercetători-etimologi, se cuvine să formulăm soluţii în conformitate cu datele de care dispunem la un moment dat. Descoperirea unor atestări suplimentare, ce vor demonstra că, acolo unde am presupus că o atestare este izolată, avem a face, de fapt, cu o continuitate a atestărilor sau descoperirea unor atestări mai vechi, sau a unor atestări ce indică o filieră suplimentară prin care un element dat a pătruns în limbă, vor reprezenta tot atâţia paşi înainte în domeniul cunoaşterii. Credem că nimeni nu a pretins vreodată în mod serios că progresul cunoaşterii ar putea fi oprit.

Problematica noţiunilor «dublet etimologic» şi «variantă etimologică», aşa cum a fost ea tratată până în prezent în lingvistica românească (cf. Hristea 1968: 104; ELR s.v.; Moroianu 2005 *passim* etc.), necesită o revizitare, după părerea noastră. Mai exact, ni se pare necesar să vedem în ce măsură se suprapun şi în ce măsură se diferenţiază noţiunile „dublet etimologic" şi „variantă etimologică", în conformitate cu paradigma modernă „etimologie-istorie" la care dorim să aderăm.

*

De-a lungul contribuţiei noastre am utilizat preponderent sintagma *etimologie multiplă.* Dar este posibilă o schimbare de optică: în măsura în care suntem decişi să surprindem şi să valorificăm distincţiile, putem vorbi de *etimologie distinctivă* în loc de *etimologie multiplă*. Sesizarea distincţiilor, concomitent cu asumarea unui model teoretic care dă seama, în mod univoc, de distincţiile respective sunt trăsături proprii oricărei cercetări ştiinţifice.

Este adevărat că adesea (precum în cazul lui *cauciuc*), nu va fi posibil să găsim o soluţie concludentă, din cauza documentării insuficiente disponibile etc., dar, în cazurile mai fericite, adică în cazul cercetărilor ce vor putea fi duse la capăt, este absolut inevitabil ca o asemenea cercetare:

– fie să transforme o adevărată *etimologie multiplă* într-o *etimologie distinctivă* (aceasta este o chestiune de logică pură!)

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

– fie să transforme o aparentă *etimologie multiplă* într-o *etimologie simplă*, sau într-una … *mai puțin multiplă* (v., de exemplu, propunerea noastră de a elimina it. *stato* din etimologia multiplă a substantivului *stat*, în pofida DEX, DLR şi Ursu, Ursu 2011b: 312; precum şi propunerea de a elimina rus. *каучук* din etimologia multiplă a cuvântului *cauciuc*, în pofida DEX).

Pornind de la aceeaşi intuiție, Munteanu (2015: 56) distinge între: „α) *etimologie multiplă reală* (dovedită/confirmată […]) şi β) *etimologie multiplă potențială* (sau *posibilă*)". În termenii noştri, etimologia multiplă *potențială* este cea întemeiată exclusiv pe criteriul lingvistic (etimologia multiplă „teoretică"), în timp ce etimologia multiplă *reală* este cea probată prin datele concrete ce țin de istoria cuvântului (etimologia multiplă „practică"; v. mai sus antinomia dintre noțiunile „teorie, teoretic" şi „practică, practic").

În încheiere, vom încerca să vedem în ce constă exact motivația şi justificarea conceptului de „etimologie multiplă". În acest scop, distingem între:

– *conceptul de etimologie multiplă* ca model general, privind posibilitatea teoretică a împrumutării unui lexem dat din mai multe limbi-sursă diferite şi:

– *practica etimologiilor multiple*, aşa cum apare ea în dicționarele limbii române.

În ceea ce priveşte *conceptul de etimologie multiplă*, aşa cum este el teoretizat în lingvistica românească, se cuvine să admitem că este vorba de un model perfect plauzibil, care trebuie, totuşi, să suporte câteva amendamente: în mod riguros, nu putem spune că unul şi acelaşi lexem, pur şi simplu, este împrumutat din mai multe limbi-sursă. În realitate, este vorba de un lexem al limbii române actuale standardizate (*clasă, stat, cadastru, cauciuc* etc.) care ascunde un ansamblu de dublete etimologice, ce pot fi paronime (*clas ~ clasă; catastru ~ cadastru*) sau omonime (*stat* în Moldova ~ *stat* în Transilvania; *cauciuc* provenit din influența franceză ~ eventual, *cauciuc* provenit din influența germană). Aşadar, e vorba de unități lexicale având fiecare etimologia sa separată. În măsura în care cazurile respective există în realitatea istorico-lingvistică, se cuvine să încercăm să le probăm cu ajutorul distincțiilor (formale, semantice, în funcție de distribuția lor cronologică sau teritorială etc.). Dacă reuşim să sesizăm toate distincțiile posibile şi să le şi exprimăm printr-un discurs etimografic oarecare, putem numi acest mod de a proceda *etimologie distinctivă.* În orice caz, indiferent de numele ce-l vom prefera, decisiv este faptul că *multiplicitatea* unei etimologii nu poate fi probată decât prin intermediul *distincțiilor*. Cu alte cuvinte, şi dintr-un punct de vedere mai abstract, conceptul de etimologie multiplă nu poate fi întemeiat decât pe distincții. Uneori avem la îndemână mijloacele pentru a proba categoric distincțiile respective, alteori însă le putem numai bănui: depinde de amploarea documentației disponibile, adică depinde de contingențe şi de hazard.

Dorim să insistăm şi asupra faptului că, pentru a demonstra o etimologie multiplă, ar trebui să punem în evidență o anumită discontinuitate: aceasta este condiția pentru a proba filierele externe diferite, pentru a proba că avem a face cu dublete etimologice. Dar este important ca această discontinuitate să fie

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

caracteristică doar pentru etapa istorică originară şi depăşită. Pentru etapa istorică ulterioară, adică pentru etapa limbii române actuale, unificate şi standardizate, condiția este să constatăm fie o fuziune dintre dubletele omonimice (*stat* < fr. [în Moldova] şi *stat* < germ. [în Transilvania]), fie o coliziune şi o concurență între dubletele etimologice paronimice, cu rezultatul marginalizării şi al eliminării unei (unor) forme, în prezent etichetate drept învechite şi neliterare, şi al generalizării formei acceptate de norma literară (formele învechite şi neliterare *clas*, *catastru*, *luțernă ~ luzernă* vs. formele generalizate şi literare *clasă*, *cadastru, lucernă*).

Dar rămâne un alt tip de cazuri, unde discontinuitatea este definitivă, neputând fi vorba de niciun fel de concurență sau coliziune, precum în cazul lui *milion* în textele vechi vs. *milion* la scriitorii moderni. Deci este vorba de un tip total diferit față de *clas ~ clasă*, *aghent ~ agent*, *stat*, etc., unde dubletele paronimice s-au concurat, ajungându-se la marginalizarea şi eliminarea unora (*clas*, *catastru*), respectiv, la generalizarea altora (*clasă*, *cadastru*), iar dubletele omonimice s-au confundat într-un singur lexem (*stat* şi, eventual, *cauciuc*)[28].

În fapt, teoria românească a etimologiei multiple pare a izvorî dintr-o concepție a fenomenului lingvistic ce amestecă, într-o manieră neinspirată, perspectiva sincronică (şi normativă) cu perspectiva diacronică (şi genetică). Această teorie vizează mai ales termenii împrumutați utilizați curent în limba comună actuală („De unde provin vocabulele *ofițer?… director?… milion?… stat?… cauciuc?* etc.”).

Totuşi, în conformitate cu teoria etimologiilor multiple, probabil nu am putea spune că forme rare şi regionale precum *crăstolă* s.f. ‘castron (pentru a servi mâncarea la masă, pentru a păstra brânza etc.)’ (împrumut din sârbă, în Banat) şi *castroală* s.f. ‘vas mare de tinichea’ (împrumut din ucraineană, în Bucovina, cf. pentru ambele DA; DELR) ar reprezenta o etimologie multiplă, în pofida originii lor comune îndepărtate, care le asigură statutul de dublete etimologice.

După părerea noastră, pentru a se achita în mod onorabil de sarcinile sale, lingvistica istorică românească ar trebui să privilegieze perspectiva genetică şi să nu se lase „bruiată” de preocupările normative din cadrul procesului de standardizare a limbii actuale, şi mai presus de orice, să adere fără nicio rezervă la paradigma modernă a etimologiei-istorie a cuvintelor. Esențial este să reuşim să explicăm realitatea istorico-lingvistică, în conformitate cu datele de care dispunem – ceea ce, de exemplu, lingvistica istorică franceză reuşeşte să facă cu mult succes şi, atenție: fără a avea nevoie să apeleze la conceptul de etimologie multiplă (şi nici la cel de etimologie distinctivă, de altfel). A fost suficient să se adopte integral paradigma modernă a etimologiei-istorie[29].

[28] Cf. Popescu (2013: 2005–2007) pentru mai multe exemple prin care se evidențiază taxonomia remarcabil de diversificată a faptelor incluse în mod obişnuit în categoria etimologiei multiple: *lampă ~ lambă*; *şoholadă ~ şoholată ~ ciocolată*; *cofeină ~ cafeină*; *culoare*; *aplica*; *oportunitate* etc.

[29] Dacă e cazul, în dicționarele etimologice privind limba franceză se recurge la concepte precum „fusion” (Chauveau, Carles s.v. *chenal*, in TLF-Étym: „En conclusion, le français général *chenal* est le

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

În ceea ce priveşte *practica etimologiilor multiple*, aşa cum apare ea în dicţionarele limbii române, trebuie să admitem că ea a fost utilizată intens şi abuziv, începând cu anul 1950. Acest lucru s-a întâmplat din două motive: pe de o parte, pentru că direcţia a fost trasată de Al. Graur, prin articolul său din 1950, şi ideea respectivă a fost ridicată la rang de dogmă (şi astfel s-a ajuns să se dea, în 2011, în DELR, pentru rom. *acord*, o etimologie cvintuplă neargumentată, nesusţinută de nicio distincţie); pe de altă parte, pentru că lexicografii îşi desfăşurau activitatea sub comandamentul următor: „Dăm etimologiile cât mai succint posibil, fără detalii, fără argumente, fără comentarii" (cf. Celac 2014, pentru detalii în această privinţă). Lexicografia românească din a doua jumătate a secolului al XX-lea nu face decât să enunţe etimologiile multiple (duble, triple, cvadruple, cvintuple), dar, în absenţa sistematică a oricăror argumente (indicarea, într-un fel sau altul, a presupuselor căi de pătrundere distincte), cititorii sunt îndreptăţiţi să bănuiască faptul că etimologiile respective sunt bazate numai pe asemănarea formală şi semantică dintre lexemele româneşti şi termenii străini citaţi drept etimoane. În esenţă, practica lexicografică a etimologiilor multiple ni se pare a fi o încercare de a încadra o intuiţie ce aparţine paradigmei moderne a „etimologiei-istorie" în limitele procustiene ale formulelor concise de tip „etimologie-origine".

BIBLIOGRAFIE[30]

Aldea 2015 = Maria Aldea, *Elemente lexicale galice şi hispanice în Lexiconul de la Buda*, în Jana Páleníková (ed.), *4. Quo vadis, Romanistica*, Bratislava, Universitatea Comenius din Bratislava, p. 108–120.

Andronache 2008 = Marta Andronache, *Le problème de la continuité en lexicologie historique. Réflexions à partir de la pratique lexicographique dans le cadre du projet DETCOL*, în J. Durand *et alii* (eds.), *Congrès Mondial de Linguistique Française – CMLF 2008*, Paris, Institut de Linguistique Française, p. 1103–1116.

Arvinte 1971 = Vasile Arvinte, *Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten (nach den Angaben des rumänischen Sprachatlasses*), Berlin, Akademie Verlag.

Baldinger 1959 = Kurt Baldinger, *L'étymologie hier et aujourd'hui*, în „Cahiers de l'Association internationale des études françaises", XI, p. 233–264.

Bogdan Oprea 2010 = Helga Bogdan Oprea, *Un tip special de etimologie multiplă: neologisme româneşti care se explică formal prin latină şi semantic prin franceză*, în Coman Lupu (ed.), *Las lenguas románicas y la neología*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 127–171.

Bogdan Oprea 2011 = Helga Bogdan Oprea, *Relatinizarea limbii române. Privire generală: accepţii, delimitări, aspecte*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

produit de la fusion de deux diatopismes indépendants dérégionalisés, qui tirent leur origine respective d'emprunts à des parlers dialectaux"); în lucrările de etimologie din spaţiul anglofon poate fi vorba de „mergers" (Durkin 2009: 79–83), de „borrowings from more than one language" (Durkin 2009: 165–167), de „multiple borrowings from the same source" (Durkin 2009: 169), sau, într-un mod mai specific, de împrumuturi din… „French and/or Latin", ca o categorie distinctă, separat de împrumuturile din… „Latin only" şi din… „French only" (Durkin 2014: 26 şi *passim*).

[30] Pentru siglele uzuale, vezi site-ul proiectului DÉRom: http://www.atilf.fr/DERom, la rubrica „Bibliographie".

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

Buchi 2010 = Éva Buchi, *«Bolchevik», «mazout», «toundra» et les autres. Dictionnaire des emprunts au russe dans les langues romanes. Inventaire – Histoire – Intégration*, Paris, CNRS Éditions.
Buchi 2016 = Éva Buchi, *Etymological Dictionaries*, în Philip Durkin (ed.), *The Oxford Handbook of Lexicography*, Oxford, Oxford University Press, p. 338–349.
Celac 2014 = Victor Celac, *Un moment crucial pour la lexicographie du roumain: la publication du «Dicţionarul limbii române» en dix-neuf tomes (DLR-2, 2010)*, în „Revue de linguistique romane", LXXVIII, p. 295–301.
Coteanu, Sala 1987 = Ion Coteanu, Marius Sala, *Etimologia şi limba română*, Bucureşti, Editura Academiei.
Dahmen 2010 = Wolfgang Dahmen, *Historische Wörterbücher des Rumänischen*, în „Lexicographica", XXVII, p. 151–169.
DELR = Marius Sala, Andrei Avram (redactori responsabili) *et alii*, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Editura Academiei Române, vol. I, *A–B*, 2011; vol. II, *Litera C*, Partea 1, *Ca–Cizmă*, 2015.
DÎLR = Gh. Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicţionarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, Bucureşti, Institutul de Lingvistică din Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1992.
DTR = Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicţionarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, Bucureşti, Institutul de Lingvistică din Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1987.
Durkin 2009 = Philip Durkin, *The Oxford Guide to Etymology*, Oxford, Oxford University Press.
Durkin 2014 = Philip Durkin, *Borrowed words. A History of Loanwords in English*, Oxford, Oxford University Press.
Dworkin 2015 = Steven Dworkin, *Etymology*, în James D. Wright (ed.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Oxford, Elsevier, vol. 8, p. 207–211.
ELR = Sala, Marius *et alii*, *Enciclopedia limbii române*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2001.
Gheţie, Chivu 2000 = Ion Gheţie, Gheorghe Chivu (coord.), *Contribuţii la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688–1780)*, Cluj, Editura Clusium.
Graur 1950 = Alexandru Graur, *Etimologie multiplă*, în „Studii şi cercetări lingvistice", I, p. 22–34.
Graur 1963 = Alexandru Graur, *Etimologii româneşti*, [Bucureşti], Editura Academiei Republicii Populare Române.
Graur 1978 = Alexandru Graur, *Dicţionar de cuvinte călătoare*, Bucureşti, Editura Albatros.
Guiraud 1967 = Pierre Guiraud, *L'étymologie*, deuxième édition, Paris, PUF.
Holtus, Sánchez Miret 2008 = Günter Holtus, Fernando Sánchez Miret, *«Romanitas»*, *Filología Románica*, *Romanística*, Tübingen, Niemeyer.
Hristea 1968 = Theodor Hristea, *Probleme de etimologie. Studii, articole, note*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
Hristea 1978 = Theodor Hristea, *Romanian Vocabulary and Etymology*, în Alexandru Rosetti, Sanda Golopenţia-Eretescu (eds.), *Current Trends in Romanian Linguistics* [număr special al „Revue roumaine de linguistique", XXIII], p. 203–254.
Hristea 1981 = Theodor Hristea, *Schimbările semantice şi importanţa lor pentru cercetarea etimologică*, în Ion Coteanu, Lucia Wald (eds.), *Semantică şi semiotică*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, p. 258–274.
Hristea 2006 = Theodor Hristea, *Un tip* ***sui-generis*** *de omonime derivative:* ***latinism*** *(I) şi* ***latinism*** *(II)*, în „Limba română", LV, p. 315–322.
Király 1988 = Francisc Király, *Etimologia. Etimologii. Curs special de etimologia limbii române*, Timişoara, Tipografia Universităţii din Timişoara.
LB = [Samuil Micu, Vasilie Coloşi, Ioan Corneli, Petru Maior, Ioann Theodorovici, Alexandru Theodori], *Lesicon românescu-latinescu-ungurescu-nemţescu*, ediţie electronică de Maria Aldea, Daniel-Corneliu Leucuţa, Lilla-Marta Vremir, Vasilica Eugenia Cristea şi Adrian Aurel Podaru, Cluj-Napoca, CNCS – UEFISCDI (http://www.bcucluj.ro/lexiconuldelabuda/site/login.php), 2013 [ediţia întâi: 1825].

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

Moraru 2000 = Alexandra Moraru, *Influența occidentală latino-romanică*, în Ion Gheție, Gheorghe Chivu (coord.), *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688–1780)*, Cluj, Editura Clusium, p. 190–226.

Moroianu 2005 = Cristian Moroianu, *Dublete şi triplete etimologice în limba română*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti.

Moroianu 2010 = Cristian Moroianu, *Etimologia multiplă internă, între certitudine şi posibilitate*, în Gheorghe Chivu, Oana Uță Bărbulescu (eds.), *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuş*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, p. 155–168.

Moroianu 2015 = Cristian Moroianu, *Etimologie şi lexicologie românească. Convergențe sincronice şi diacronice*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti.

Munteanu 2015 = Cristinel Munteanu, *Despre etimologia frazeologică multiplă. Câteva distincții suplimentare*, în „Analele Universității de Vest din Timişoara", Seria ştiințe filologice, LIII, p. 51–59.

Ozhegov = *Словарь Ожегова. Толковый словарь русского языка* [*Dicționarul lui Ozhegov. Dicționarul explicativ al limbii ruse*] (http://www.ozhegov.com).

Pfeifer = Wolfgang Pfeifer, *Etymologische Wörterbuch des Deutschen* (http://www.dwds.de).

Pînzariu 2014 = Iuliana Cătălina Pînzariu, *Neologismele româneşti cu etimologie multiplă latino-romanică*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Ştiință.

Popescu 2013 = Mihaela Popescu, *Une notion-clé dans la lexicologie roumaine : l'étymologie multiple*, în Emili Casanova Herrero, Cesáreo Calvo Rigual (eds.), *Actes del 26é Congrés de Lingüística i Filologia Romàniques (València, 6–11 de setembre de 2010)*, vol. 4, Berlin, De Gruyter, p. 2004–2014.

Popovici 2003 = Victoria Popovici, *Etymologische und wortgeschichtliche Erforschung und Beschreibung der romanischen Sprachen : Rumänisch*, în Gerhard Ernst *et alii* (eds.), *Romanische Sprachgeschichte. Ein internationales Handbuch zur Geschichte der romanischen Sprachen*, Berlin, New York, De Gruyter, vol. 1, p. 330–339.

Sala 1999 = Marius Sala, *Introducere în etimologia limbii române*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.

Schweickard 1986 = Wolfgang Schweickard, *„Etimologie distinctivă". Methodische Überlegungen zur Herkunftsbestimmung neuerer Entlehnungen des Rumänischen am Beispiel des sportsprachlichen Vokabulars*, în Günter Holtus, Edgar Radtke (eds.), *Rumänistik in der Diskussion. Sprache*, *Literatur und Geschichte*, Tübingen, Narr, p. 129–163.

TLF-Étym = *Programme de recherche TLF-Étym* (http://www.atilf.fr/tlf-etym), director: Nadine Steinfeld, ATILF – CNRS & Université de Lorraine, Nancy, Franța.

Ursu 1962 = N.A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiințifice româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiințifică.

Ursu 1965 = N.A. Ursu, *Le problème de l'étymologie des néologismes roumains*, în „Revue roumaine de linguistique", X, p. 53–59.

Ursu, Ursu 2004 = N.A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, vol. I, *Studiu lingvistic şi de istorie culturală*, Iaşi, Editura Cronica.

Ursu, Ursu 2006 = N.A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, vol. II, *Repertoriu de cuvinte şi forme*, Iaşi, Editura Cronica.

Ursu, Ursu 2011a = N.A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, vol. III, *Repertoriu de cuvinte şi forme. Supliment*, Partea I, *Literele A–M*, Iaşi, Editura Cronica.

Ursu, Ursu 2011b = N.A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, vol. III, *Repertoriu de cuvinte şi forme. Supliment*, Partea a II-a, *Literele N–Z*, Iaşi, Editura Cronica.

Vascenco 1959 = Victor Vascenco, *Elementele slave răsăritene în limba română (periodizarea împrumuturilor lexicale)*, în „Studii şi cercetări lingvistice", X, p. 395–408.

Vîrban 2000 = Floarea Vîrban, *Influența rusă asupra limbii române între 1688 şi 1780*, în Ion Gheție, Gheorghe Chivu (coord.), *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688–1780)*, Cluj, Editura Clusium, p. 227–287.

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)

MULTIPLE ETYMOLOGY IN ROMANIAN: METODOLOGICAL FRAMEWORK AND CRITERIA

ABSTRACT

The main goal of this paper is *an accurate evaluation of the Romanian theory of multiple etymology and the respective practice that characterizes the current Romanian lexicography*. In our view, the underlying idea of this theory is quite plausible, but it is his argumentation that needs some improvements, as it blends in an uninspired way the synchronic (and normative) perspective with the diachronic one. Regarding the etymographical practice of the multiple etymologies, it seems to be an attempt to frame an intuition that belongs to the modern *étymologie-histoire* paradigm within the Procrustean limits of the concise formulas of the *étymologie-origine* type.

Keywords: *etymology*, *"étymologie-origine"*, *"étymologie-histoire"*, *multiple etymology*, *lexical borrowings*.

BDD-A30136 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:42:00 UTC)